

वा. श्र.
९

श्रीगणेशायनमः॥ वन्निष्काम्यधमवान्यवेतद्व्यादियरामशोद्धिर्व्याप्यधमवान्यवेतोवन्निष्कामिन्त्याधनुमि
तिमामनेसाचार्याः तेषामयमाशयः तथाविधयरामशीतादशानुमित्यनेगीकारेवन्निष्काम्यप्रालोकवानय
वेतद्व्यादियरामशीदयिवेतोवन्निष्कामित्यनुमित्यायसायवेतोदेशकवन्निविधेयकानुमितिप्रतिवह्निव्या
प्यधमप्रकारकयवेतविशेष्यकयरामशीस्पहेतुतायाव्यभिचारतद्धारणार्थधमयरामशीजन्यतावच्छेदकको
रोस्वाव्यवहितोत्तरत्वात्पत्तिकत्वादिसंबन्धेनधमयरामशीवलनिवेशनमावश्यकंवितामणिकारमतेश्चा
चार्यप्रतेतादशयरामशीतिथविधानुमित्यनभ्युपगमेनवह्निव्याप्यधमप्रकारकयवेतोदेशकवह्निविधेय
कानुमितिप्रतिवह्निव्याप्यधमप्रकारकयवेतविशेष्यकयरामशीत्वेनहेतुतायाः कल्पनीयतयावह्निव्या
प्रालोकवान्यवेतद्व्यादियरामशीतथाविधानुमित्युत्पत्त्यभावेनधमयरामशीहेतुतायाव्यभिचारभावा
दधमयरामशीजन्यतावच्छेदककोरोअव्यवहितोत्तरत्वादिनिवेशप्रयोजनाभावात्तत्रेदनिवेशप्रयुक्तला

राम.
१

यवचित्तप्रतीकारमतायेक्षणद्वयपरिहरेमेवा। अथाचार्यमेतद्वह्न्याप्यधूमवानूपवेतइतियामशस्यकिं
कार्यतावच्छेदकवतावद्वह्न्याप्यधूमप्रकारकयवतोदशकवह्निविधेयकानुमितित्वं। वह्न्याप्यधूमवन्न
हानसंवह्न्याप्यालोकावाश्वयवतद्रस्यादिसमूहालंबनजन्यवह्न्याप्यधूमवन्नज्ञातसेवह्निमतवह्नि
व्याप्यालोकावनूयवतोवह्निमश्वेतिसामूहालंबनानुमितौव्यभिचारतानचतत्रवह्न्याप्यधूमप्रकार
कयवतविशेषकनिश्चयरूपकारणस्यपिसत्त्वतकथंयभिचारावकाशइतिवाच्यं। उपदर्शितानुमिति
त्वावच्छिन्नप्रतिवह्न्याप्यधूमप्रकारकयवतविशेषकनिश्चयत्वेनहेतुत्वेवह्न्याप्यधूमवन्नज्ञानसंयव
तोघटवाश्वेतिसमूहालंबनादपिवह्न्याप्यधूमवानूपवतोवह्निमानित्यनुमित्यायत्रैस्तथाविधानुमितिप्र
तिवह्न्याप्यधूमप्रकारतानिरूपितयवतविशेष्यताशालिनिश्चयत्वेनहेतुतायाआवश्यकताउपदर्शित
समूहालंबनयामशजन्यसमूहालंबनानुमितौव्यभिचारोडुरुद्धराव यत्रुवह्न्याप्यधूमवानूपवतइति

दा. थ १ यरामर्शस्य कार्यतां वच्छेदकं वह्निय्याप्यध्मावच्छिन्नपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवह्निविधेयताशाल्पनुमितित्वा
 पदर्शितसमूहान्नवनसृष्टेस्तथाविधध्मावच्छिन्नपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवह्निविधेयताकानुमितिसुसभा
 वेन व्यभिचारानवकाशादिति॥ तदसत्त्वात् नीलपर्वतो वह्निय्याप्यध्माभाववान्यर्वतो वह्निय्याप्यध्मवांश्चेति समूहान्नव
 नाहनुमितिसुसत्तेतथाविधानुमिति प्रतिपद्यतत्वात्तिरिक्तधर्मानवच्छिन्नलक्ष्यश्रुद्वयवर्तत्वावच्छिन्नविशेष्यताविरूपि
 तवह्निय्याप्यध्माभावप्रकारताशून्यवह्निय्याप्यध्मप्रकारकपर्वतविशेष्यकज्ञानत्वेन हेतुत्वे नीलपर्वतो वह्निय्याप्य
 ध्मवात्रैसाकारकसंशयादपि वह्निय्याप्यध्मवानपर्वतो वह्निमातिस्यनुमित्यापत्तेर्द्वारतयां न पदर्शितानुमितित्वाव
 छिन्नप्रतिपत्त्याविधप्रकारताशून्यश्रुद्वयवर्तत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवह्निय्याप्यध्मप्रकारताशाल्पज्ञानत्वेन
 हेतुतायाऽवश्यकतया वह्निय्याप्यालोकवानपर्वतो वह्निय्याप्यध्मवानित्यादि यरामर्शजस्य वह्निय्याप्यालोकवा
 नवह्निय्याप्यध्मवान्यर्वतो वह्निमातिस्यनुमितौ व्यभिचारस्य जागरूकत्वात्॥ ननु ध्मपरामर्शकार्यतावच्छेदककोट्य

राम.
 २

वपिविशेष्यतायां वह्न्याप्यध्मातिरिक्तपर्वतत्वातिरिक्तधर्मानवच्छिन्नत्वनिवेशान्नानुपपत्तिस्तत्रयवतत्वावच्छिन्नविशेष्य
तायावह्न्याप्यध्मातिरिक्तवह्न्याप्यलोकेनाप्यवच्छिन्नत्वानप्यविधिविशेष्यतानिरूपितवह्निविधेयताशाल्यनुमित
त्यभावेन व्यभिचारनवकाशादिति चेन्न। तथापि एकत्र ह्यपमिति रीत्या वह्न्याप्यध्मपर्वतत्वोभयधर्मितावच्छेदकी च
त्यवह्न्याप्यध्मप्रकारका। वह्न्याप्यध्मवानपर्वतो वह्न्याप्यध्मवानित्याकारकपरामर्शजनितायां वह्न्याप्यध्म
वानवह्न्याप्यध्मवानपर्वतो वह्न्याप्यध्मवानित्यनुमितौ व्यभिचारस्य द्वौ रत्नादिति चेत्तमेव। आचार्यमते वह्न्याप्यध्मप्रकार
तानिरूपितपर्वतत्वातिरिक्तधर्मानवच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवह्न्यावच्छिन्नविधेयताशाल्यनुमितित्वावच्छिन्नप्रतिश्रुत
पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवह्न्याप्यध्मप्रकारताशालिनिष्पत्तेरनेतदुक्तकल्पत्रानुपपत्तिरिति। न च धर्मपरामर्श
स्य तथाविधकार्यतावच्छेदकत्वेपि वह्न्याप्यध्मवानपर्वतो वह्न्याप्यध्मवानित्यनुमितेर्बह्न्याप्यध्मप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वा
तिरिक्तवह्न्याप्यध्मावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपकत्वाद्द्वयपरामर्शजन्यतावच्छेदकानाक्रान्तात्वापत्तिर्नागार्हकैवाचार्यमतः

वा. थ.

३

तिवाच्यांतादशांनुमितोत्थाविधिविशेष्यतायासेतेपितरीयपर्वतविशेष्यतायोपर्वतत्वातिरिक्तधर्मावच्छिन्नत्वरूपेतावह्न्याप्यधूमप्रकारानिरूपितत्वाभ्युपगमेनपर्वतत्वातिरिक्तधर्मावच्छिन्नविशेष्यतात्वरूपेतावह्न्याप्यधूमप्रकारानिरूपितत्वविशिष्टविशेष्यताभिन्नायावह्न्याप्यधूमप्रकारानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतातन्निरूपितवह्निविधेयताशाख्यनुमितितस्य धूमपरांमर्शकार्यतावच्छेदकत्वांगीकारेणोपदर्शितरोषानवकाशापर्वतत्वातिरिक्तधर्मावच्छिन्नविशेष्यतात्वरूपेता धूमप्रकारानिरूपितत्वविशिष्टविशेष्यतात्वंचपर्वतत्वातिरिक्तधर्मावच्छिन्नविशेष्यतात्वावच्छिन्नवह्न्याप्यधूमप्रकारानिरूपकताकविशेष्यतात्वंउपदर्शितानुमिनीयपर्वतविशेष्यतादृष्टिवह्न्याप्यधूमप्रकारानिरूपकतायाअवच्छेदकंनवह्न्याप्यधूमावच्छिन्नविशेष्यतात्वंतथास्मितादशांनुमितेर्वह्न्याप्यधूमवानवह्न्याप्यधूमवान्यवर्तौवह्निमानिस्तात्पाकारकतायते॥किंतुतथाविधनिरूपकतावच्छेदकपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतात्वमितितथाविधानुमितेर्वह्न्याप्यधूमपरामर्शोपदर्शितकार्यतावच्छेदकाक्रीतत्वमक्षतमेवाएवंप्रकटयमितिहीसावह्न्याप्यधूमपर्वतत्वोभयधर्म

राम०
३

तावच्छेदकीवसवहिव्याप्यधूमप्रकारकावहिव्याप्यधूमवान्यवर्तौवहिव्याप्यधूमवानित्याकारकयामशरित्यत्रायाम्य
पदर्शितानुमितावपिनव्यविचारः तादृशानुमितौवहिव्याप्यधूमस्यवारह्ययंधर्मितावच्छेदकतयाभागेयगमेनपर्वतत्वातिरि
क्तवहिव्याप्यधूमावच्छिन्नविशेष्यतात्वावच्छिन्नवहिव्याप्यधूमप्रकारतानिरूपकताकपर्वतविशेष्यतायाः सत्त्वेनोपदर्शि
तधूमपरामर्शकार्यतावच्छेदकाक्रांतत्वाभावात् एतेनवहिव्याप्यलोकावतर्पणतत्त्वादिपरामर्शवहिव्याप्यधूमवदन्त्योव
ह्यभाववानित्यादीतरणाधसहवर्तेनजनितायांवहिव्याप्यधूमवान्वहिव्याप्यलोकावतर्पणतत्त्वादिपरामर्शवहिव्याप्यधूमवदन्त्योव
व्यभिचारोनिस्तः। तादृशानुमितावपियवेतत्वातिरिक्तवहिव्याप्यलोकावच्छिन्नविशेष्यतात्वावच्छिन्नवहिव्याप्यधूमप्रका
रताकपर्वतविशेष्यताकत्वेनोपदर्शितकार्यतावच्छेदकाक्रांतत्वादिनि॥ नचतथापिवहिव्याप्यधूमवानपर्वतइतिपरामर्श
सितपर्वतान्योवह्यभाववानित्यादीतरणाधवलाहसत्रायांवहिव्याप्यधूमवानपीतयर्वतोवहिव्याप्यधूमवदन्त्योव
परामर्शकार्यतावच्छेदकाक्रांतत्वापत्तिराचार्यमतेतदुर्वीर्येतिवाच्यं। तादृशानुमितेरैकत्रह्यमितिरीत्यावहिव्याप्यधूमपीतयो

वा. ध.

४

बहिर्धर्मितावच्छेदकत्वाभ्युपगमेन यो तस्य बह्विद्याप्यधूमधर्मितावच्छेदकत्वाभावात् तत्र ये वेतविशेष्यतावन्निबह्विद्याप्यधूमप्रका-
रानि रूपकतायाः पर्वतत्वातिरिक्तधर्मावच्छिन्नविशेष्यतेत्वावच्छिन्नत्वाभावेनोपदर्शितः धूमपरामर्शकार्यतावच्छेदकाक्रांत-
त्वस्याश्रयत्वमिति। कैचित्तु। आचार्यमते बह्विद्याप्यधूमवान्पर्वतो बहिर्मानित्यनुमितौ वद्वंशे कालीनत्वसंबंधे न बह्विद्याप्यधू-
मस्यापि भानमगीक्रियते। न च तथा सति नादृशानुमितेर्वह्विद्याप्यधूमवान्पर्वतो धूमकालीनबहिर्मानित्याकारकतापन्निरिति
वाच्यं। यत्र संयोगसंबंधावच्छिन्नबह्विद्याप्यधूमप्रकारतानो संबंधावच्छिन्नबह्विद्याप्यधूमप्रकारतातो अभिन्नैव द्विविशेष्यतानि
रूपितकालीनत्वसंबंधावच्छिन्नबह्विद्याप्यधूमप्रकारतेऽनुपदर्शितानुपपन्नत्वात्। तथा च तन्मतेऽप्यवतत्वादिनिरिक्तधर्मा-
नवच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितसंयोगसंबंधावच्छिन्नबह्विद्याप्यधूमप्रकारत्वाभिन्नकालीनत्वसंबंधावच्छिन्नबह्विद्याप्यधूममप्र-
कारतानिरूपितहिविधेयताशाल्यनुमितित्वावच्छिन्नप्रतिश्रुद्वयवतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितबह्विद्याप्यधूमप्रकारता-
शालिनिश्चयत्वेन हेतुत्वकल्पनात्रानुपपत्तिर्गंधोषि बह्विद्याप्यालोकवान्पर्वत इति परामर्शकाले बह्विद्याप्यधूमवद्व्योवधू-

राम०
४

भाववानित्यादी तरवाधवलादुसत्रापांवहिव्याप्यधमवानवहिव्याप्यालोकवानपर्वतोवह्निमानित्यनुमितौ नव्यभिचारः। तादृ
शानुष्ठितौ काली वत्ससंबंधे नवद्वंशो वहिव्याप्यालोकस्यैवभाताभ्युपगमे न निरुक्तधूमपरामर्शकार्यतावच्छेदकधर्माभा
वात्। एवं वहिव्याप्यधमवानपर्वतेति परामर्शोत्पीतास्योचत्तत्त्वभाववान्द्रत्यादी तरवाधसहकृतादुसत्रापांवहिव्याप्यध
मवानपीतपर्वतो वह्निमानित्यनुमितेऽपि न धूमे परामर्शकार्यतावच्छेदकानाकांतत्वसंगः। उपरक्षितदिशातत्रपीतस्य
वहिव्याप्यधमधर्मितावच्छेदकत्वाभावेन पर्वतत्वातिदिक्तधर्मानवच्छित्रविरोप्यतप्रिरूपितसंयोगसंबन्धावच्छित्रवह्नि
व्याप्यधमप्रकारत्वाभिन्नकालीनतसंबन्धावच्छित्रवहिव्याप्यधमप्रकारतानिरूपितविवेयतायास्तत्राक्षतत्वात्। एव
मेकत्रहयमिति रीत्या वहिव्याप्यधमपर्वतलोभयंधर्मितावच्छेदकीदृशवहिव्याप्यधमप्रकारका त्वद्विव्याप्यधमवा
नपर्वतो वहिव्याप्यधमवानित्याकारकपरामर्शो जायमानायां वहिव्याप्यधमवाना वहिव्याप्यधमवानपर्वतो वह्निमानि
त्यनुमितावपि नव्यभिचारः। तात्रानुमितौ वहिव्याप्यधमप्रकारतायाः द्वैविध्येनोपदर्शितधूमध्वरा मर्शकार्यतावच्छेद

वा. थ.
५

काक्रांतत्वाभावात्॥ तथाहि तत्र प्रथमवह्न्याप्यधूमप्रकारतायाः संयोगसंबंधावच्छिन्नायाः पर्वतत्वातिरिक्तधामानवच्छिन्नविशेष्य
तानिरूपितत्वेपि मानकालीनत्वसंबंधावच्छिन्नधूमप्रकारतातिकादितामवह्न्याप्यधूमप्रकारतायाः कालीनत्वसंबंधावच्छि
न्नवह्न्याप्यधूमप्रकारतात्मकत्वेपि मानपर्वतत्वान्वयधूमानवच्छिन्नविशेष्यतानिरूपिता तस्याः पर्वतत्वमिति रक्तवह्नि
व्याप्यधूमावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितत्वादिति॥ तत्र शुद्धपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितसंयोगसंबंधावच्छिन्नविह्नि
व्याप्यधूमप्रकारताभिन्ना कालीनत्वसंबंधावच्छिन्नवह्न्याप्यधूमप्रकारताभावेन निरुक्तधूमपरामर्शकार्यता च छेदक
त्वाभावाद्यभिचारनवकाश इति वर्देति॥ तस्तीवमेहं॥ तथा सति कालीनत्वसंबंधेनाहन्निर्धूम इति धूमे अह्नित्वग्रह
शायमाचार्यमते अनुमितित्वपत्त्यापयनेः सत्वात् तत्र वह्न्याप्यधूमाभाववानपर्वतरतिबाधवुद्धिदृशां यान् तथा विधेनु
मित्वपत्त्याप्येष्टापत्तिरिव तथा विधातृत्वग्रहकालेपि आचार्यमते तादृशानुमितेरपत्त्याप्येष्टापत्तिर्न विरुद्धेति वा
च्यं॥ धूमपरामर्शजन्यानुमितौ वह्न्याप्यधूमादिविषयकत्वानंगीकालेद्वानुमिति प्रतिधूमपरामर्शस्याहेतुतायां व्यभिचारेण

राम०
५

ततहिषयकत्वंस्वीकृत्यधर्माभाववान्पर्वतस्याहिवाधवुद्धिदशायांतयार्पि विधानुमित्यपलायस्येष्टापनेरस्यथानुपय
त्यंगीकारात्। प्रकृतैर्गुधमपरामर्शकार्यताकच्छेदकनिर्वचनस्य अन्यथोपयनैरुपदर्शितत्वात्तत्रानुमितौ वद्वंशे कालीन
त्वसंबंधेन धर्मप्रकारकत्वमभ्युपेत्य तस्याविधावृत्तित्वज्ञानदशायामनुमित्यपलायेऽष्टापनेरसंभववृत्तिकत्वादिति॥ ननु
आचार्यमतेवहि विधेयकानुमितिं प्रतिमपरामर्शहेतुतायामन्यर्लिंगकानुमितौ व्यभिचारणाद्यार्थधर्म्यरामर्शज्या
नुमितौ धर्मस्यैव भानमुपेयतामलव्याप्तिभानाभ्युपगमेन। न च नांगीक्रियत एव तन्मतेऽप्यनुमितौ व्याप्तिविषय
कत्वमाचार्यस्वतः समिद्धमिति तत्रेष्टापनेरसंभवादिति चेत्॥ अत्र केचित्॥ व्याप्तेर्ना विधतया विनिगमनाविरहे राना
नाविधव्याप्तिविशिष्टहेतुमत्तानि श्रयानामेवानुमितिं प्रतिहेतुत्वस्यावश्यकत्वं॥ तथाचाचार्यमतेऽनुमितौ व्याप्तिभा
नानंगीकारे वद्वत्यंताभावनदृष्टत्वरूपव्यास्पवगाहिपुरामर्शवृत्तिमदस्योन्माभाववदृष्टित्वरूपव्यास्पवगाहिपू
रामर्शभ्योद्धमवान्पर्वतोवहिमानित्वाकारकानुमितिसिक्कारेनेषां परस्यैव्यभिचारेणावद्वानुमितिं प्रति धर्मपरामर्श

वा. अ.
६

हेतुतापानिर्वक्तुमशक्तपानन्मतेतद्व्याप्तिविषयकयामर्शजमानुमिनैतन्नद्याभिमानांगीकारावश्यकइत्याहुःतदसत्तात्वा
घवैनानुमितिप्रतिसाध्याभाववद्वृत्तिरूपव्याप्यवगाहिपरामर्शस्यहेतुताकल्पनात्तावद्वचनकतावच्छेदकशरीरस्यात
थाहि अनुमितिप्रतिष्ठाध्यात्मताभाववद्वृत्तित्वावगाहिपरामर्शस्यहेतुतामतेद्व्याभाववद्वृत्तिमवानुमतेनरुतादिप
रामर्शाशीत्समवायसंबंधावच्छिन्नवस्तुभाववद्वृत्तित्वावगाहिपरामर्शस्यसंयोगसंसर्गकपर्वतौवहिमानित्वाकारकानु
मिति वारणापयपर्वतौद्वेषकसंयोगसंसर्गकानुमितिप्रसिंति समवायसंबंधावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितसं
योगसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितासंबंधावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितेभावप्रकारतानिरूपितानिधिकरणाप्रकारतानिरूपित
वृत्तित्वप्रकारतानिरूपिताभावप्रकारतानिरूपितधर्मप्रकारतानिरूपितपर्वतविशेष्यताशालिनिश्चपत्तेनहेतुत्वकल्प
नमावश्यकं। अनुमितिप्रतिसाध्यवद्व्यावृत्तित्वावगाहियरामर्शस्यहेतुतामतेचद्रव्यवद्व्यावृत्तित्वावगाहियरामर्श
स्यसंयोगसंसर्गकपर्वतौद्वेषकवह्निविधेयकानुमितिवारणापयतारशानुमितिप्रतिस्मवायसंबंधावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छे

राम०
६

इकतानिरूपितसंयोगसंबंधावच्छिन्नवह्निनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितासंबंधावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितभेद
निष्ठप्रकारतानिरूपितअधिकरणाप्रकारतानिरूपितवृत्तित्वप्रकारतानिरूपिताभावप्रकारतानिरूपितधर्मप्रकारत
निरूपितपर्वतविशेष्यताशालिनिश्चयत्वेनहेतुत्वमित्यन्योपपत्तिभावघटितोयदाशितव्याप्त्यवगाहियरामर्शस्यहे
तुतामतेएकावच्छेदकत्वांशस्यएकनिरूपकत्वांशस्यननिवेशाधिकेनानुमितिजनकतावच्छेदकशरीरधिसाया
तिस्फुटत्वादित्याचार्यमतेअनुमितौव्याप्तिविषयतायामुपदर्शितमुक्तिःस्वयामोहसंपारिकेतिधेयं॥केचिनु॥
अनुमितौव्याप्तिविषयतामुपगमेअनुमितिप्रतिपरामर्शस्यस्वातंत्र्येणहेतुत्वाकल्पानेनलाघवंतद्वारि॥आचार्यम
तेवह्निषाण्डधूमवान्पर्वतोवह्निमानित्याद्यनुमितेर्वह्निव्याप्यधूमविशिष्टपर्वतत्वविशिष्टेवस्वार्दिवैशिष्ट्यावगाहितया
विशिष्टेवैशिष्ट्यमितिरीत्याविषयताशाल्यनुमितिप्रतिविशेष्यतावच्छेदकप्रकारकेनिरूपितस्यहेतुत्वेनतत्रधि
विशेष्यतावच्छेदकप्रकारकतानविधयावह्निव्याप्यधूमप्रकारकनिश्चयसापेक्षणीयतमाधूमपरामर्शश्रुत्यका

वा.थ.

लेनयाविधानमितीपसमावाताअनुमितिप्रतिपरा मशीस्यस्वातेत्रेगाहेतुत्वकल्पननिरर्थकमेवेति। ननु तथाविधानमितिप्र
तियरामशीदेः स्वातंत्र्येगा। हेतुत्वाकल्पनेवहि व्याप्यधूमवान्पर्वत इत्यादिपरा मशीकालेवहि व्याप्यधूमवान्पर्वतो घटवा
निसाधनुमित्यापत्तिः वद्वि व्याप्यधूमवान्पर्वत इत्यादिमिश्रविशेष्यतावच्छेदकप्रकारकनिर्णयस्यवद्वि व्याप्यधूमप्रकारतानि
रूपितवर्ततावच्छिन्नविशेष्यताभिन्नधूमावच्छिन्नविशेष्यताशालिवृद्धित्वावच्छिन्नप्रतिहेतुत्वेनतस्यअपि कार्यतावच्छे
दकाकृतत्वादिति॥ नचवद्वि व्याप्यधूमवान्पर्वतो घटवानित्यनुमितित्वादेः कस्यचित्कार्यतानचच्छेदकतयानवच्छिन्ना
पत्तेरसंभवः। वहि व्याप्यधूमप्रकारताविरूपितमर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यताभिन्नधूमावच्छिन्नविशेष्यताशालिज्ञानता
वच्छिन्नतिष्ठमेवातदावहि व्याप्यधूमवान्पर्वतो वहिमावित्यनुमितेरेवौ तनोरितिवाच्यं। वहि व्याप्यधूमवान्पर्वतो घ
टवानित्यनुमितिप्रतिसिद्धाधपिषाविरहविशिष्टवद्वि व्याप्यधूमवान्पर्वतो घटवानिति सिध्यभावरूपकारणावलाज
याविधानमित्यापत्तिदुर्वीरेवेति॥ नचाचार्यमते तथाविधानमितीप्रसिध्यातादृशानुमितिप्रतितथाविधसिध्यभाव

राम.

७

स्य हेतुत्वकल्पनमप्यसंभवदुक्तिकमिति वाच्यं । तन्मते तादृशानुमितेः प्रसिध्वा तथा विधानुमितिर्न प्रतियोग्याविधिसिध्यभा
वस्या हेतुत्वेऽपि बहिर्व्याप्यधूमवान्पर्वतो घटवनिनिघटमर्शकाले बहिर्व्याप्यधूमवान् घटव्याप्यवान्पर्वतो घटवानि
त्यनुमितेः प्रसिद्धतावहिर्व्याप्यधूमातिरिक्तघटव्याप्यातिरिक्तपर्वतत्वरिक्तधूमनिबद्धित्रिविशेष्यनानिरूपितघट
निष्ठविधेयताशाल्पनुमितित्वावच्छिन्नं प्रतियोग्याविधानुमितिविषयकेच्छाभावविशिष्टबहिर्व्याप्यधूमवान् घट
व्याप्यवान्पर्वतो घटवनिनिरूपितसिध्यभावस्यावश्यं हेतुतया तद्वत्ता बहिर्व्याप्यधूमवान्पर्वत इति परामर्शकाले
तद्धर्मावच्छिन्नापन्नौक्ती यमाणायां तादृशानुमित्यापन्नैवेज्जले पायितत्वात् । तच्चादृशसिध्यभावस्य बहिर्व्याप्यधूमा
वच्छिन्नघटव्याप्यावच्छिन्नयवतत्त्वविच्छिन्नविशेष्यनानिरूपितघटविधेयताशाल्पनुमितित्वमेवकार्यतावच्छेदकं अस्त
किमुपदर्शितविशिष्टाभावघटितधर्मस्य कार्यतावच्छेदकत्वेनेति तादृशानुमितेस्तदनाक्रांततया न तदापजिर्न वा
तादृशानुमितित्वावच्छिन्नापत्तिः । तादृशज्ञानोपयोगिवहिर्व्याप्यधूमवान् घटव्याप्यवान्पर्वत इति विशेष्यतावच्छेद

वा. ध.
८

कप्रकारकनिर्णयमावादिनिवाच्यं। तथासतितथाविधिसिद्धिकालेपटव्याप्यवानवह्न्याप्यधूमवानघटव्याप्यवानपर्वतो
घटवानिसधिकविषयिएपाअनुमितेरापमातथापि विधिविशिष्टाभावघटितधर्मस्यसिध्यभावकार्येतावच्छेदकत्वावश्य
कत्वादितिचेत्तावह्न्याप्यधूमवानघटव्याप्यवानपर्वतोघटवानित्येतादृशसिध्यभावेनफलजननेवह्न्याप्यधूमवान
पर्वतोघटव्याप्यवानित्यादियामर्शस्यसहकारित्वकल्पनाह्न्याप्यधूमवानपर्वतइत्येतादृशयामर्शकालेतथा
विधिसिध्यभावलान्तादृशानुमित्यावनेरसंभवात्। अनुमितौ व्याप्तिविषयतीनसुयगमेतुतस्यधूमनिर्णयविशिष्टेइत
रवैशिष्ट्यान्नवगाहितयातत्रचधूमवानपर्वतइत्यादिज्ञानस्यविशेष्यतावच्छेदकनिर्णयविधयाअपेक्षिततथाव
ह्न्याप्यधूमवानपर्वतइतिनिर्णयश्चकालेधूमवानपर्वतइत्यादिनिर्णयकालेचधूमवानपर्वतोवह्न्याप्यधूमवान
घनमित्यापनेर्दुर्वीरत्वात्। अनुमितौ व्याप्तिविषयकत्वमाचार्यमतेनिर्द्वयमेवेत्याहुः। तदसत्। तथाहिविशेष्यता
वच्छेदकप्रकारकनिर्णयस्यकार्येतावच्छेदकंनविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहितानत्वं। तथाविधानुभवत्वंवा। अघेस्त्वतोमभि

राम०
८

चारतद्वितीयेनित्यसाधारणता॥नचजन्मलंकार्यतावच्छेदककौटोनिवेशनीयमितिवाच्यांजन्मलस्यध्वंसप्रतियोगि
त्वप्रागभावप्रतियोगित्वाकालिकसंबन्धेनवद्वलहिमेदेनवद्वविधनयातेषांविनिगमनाविरहोरातिवेशपाहायका
र्यकारणभावार्थसंप्रसंगानाकिंतुविशेष्यतावच्छेदकप्रकारकनिरूप्यकार्यतावच्छेदककौटिप्रविष्टतयादृष्ट
रप्रत्यक्षवाहनास्मदादिप्रत्यक्षसाधारणीमेकांजातिंस्वीकृत्यमेवतत्कार्यतावच्छेदिकांगीकार्या॥खंचाचार्यमतेवद्विवा
प्यध्वमप्रकारकनिरूप्यरूपविशेष्यतावच्छेदकप्रकारकनिरूप्यकार्यतावच्छेदकानाकांततथाविधानुमिनेर्ध
मपरमशान्तिकालेऽपनिवारणायानुमितिप्रतिध्वमयामशस्यस्तातंत्रेणहेतुत्वकल्पनावश्यकमेवेति॥तन्मतेऽ
नुमितौवाग्विषयतत्पुण्यमेउपदर्शितलाघवानवकाशरति॥अत्रेदं समाधानमाकलयामः॥नित्यद्विधर्मस्यका
यतावच्छेदकत्वेदोषविरहात्॥विशिष्टवैशिष्ट्यपिषयताशात्पुनरुमितित्वमेवविशेष्यतावच्छेदकनिरूप्यकार्यता
वच्छेदकमुच्यते॥तथाचाचार्यमतेवाग्विषयतात्पुण्यमेउपदर्शितलाघवेनिष्पत्सहमेव॥ननुनित्यद्विधर्मस्यका

वा. थ.

६

यतावच्छेदकत्वे कारणात् अनुपपत्तिः तथहि कारणात् यद्यनन्यथा सिद्धत्वे सति कार्यावहितसर्वक्षणावच्छेदेन कार्याधिकरणात्
त्यस्यैवाभावप्रतियोगितानवच्छेदकधर्मवत्त्वं तदेकघटरूपकार्याव्यवाहृतद्वैतक्षणावच्छेदेन परस्पररूपकार्याधिकरणात्
हंशभावसत्त्वात् घटं प्रति हंशत्वे न हेतुताया अनुपपत्तिः तस्मात् कारणात् तदवच्छेदकावच्छिन्नयावद्व्यक्ती सत्तद्व्यक्तित्वेन घटस्य
तन्नद्व्यक्तिव्यवहितसर्वक्षणावच्छिन्नतन्नद्व्यक्ताधिकरणात् तस्यैवाभावप्रतियोगितानवच्छेदकधर्मवत्त्वमेव कारणात् त
व्याचनित्यवृत्तिधर्मस्पर्कापत्तावच्छेदकत्वेनित्यव्यक्तेरपि तन्नद्व्यक्षन्तः प्रतितया तदव्यवहितसर्वक्षणाप्रतिध्याप्रकृतौ
कारणात् अनुपपत्तिरिति चेन्न कार्यात्तावच्छेदककारणात्तावच्छेदकधर्मेन कारणात्तायाभिन्नत्वाच्च तनित्यवृत्तिधर्मः कार्य
तावच्छेदकसत्तनित्यव्यक्ततिरिक्तव्यक्तीनामेव तद्व्यक्तित्वेन निवेशान्नानुपपत्तिर्गंधोपि केचिन्नु॥ अनुमितिं प्रति परामर्श
स्य सत्तात्त्रेगाहेतुत्वाकल्पनेऽप्युक्तपर्वतविशेष्यकचक्षित्याप्यवजानिर्गोपास्येव तविशेष्यकवद्विविधेतरयकानुमित्या
पत्तिः विशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धिप्रतिविशेष्यतावच्छेदकप्रकारकनिर्गोपस्यधर्मविशेष्यमेतन्तर्भावहितुलकल्पनेन तेनोपदर्श

राम०

६

तायतिवारणासंभवादिधर्मिविशेषमंतभायानुमितिप्रतिपरादर्शस्य स्वातंत्र्येण हेतुत्वकल्पनावश्यकत्वेऽलमनुमितौ
आभिविषयत्वेनेत्याहुः॥ तदप्यसत एकपर्वते बहिःप्राप्य च नात्तानात्पर्वतांतेरेव हि विधेयकानुमितिर्न जायत इति के
न निर्णीतां। येन तद्वारणाद्यैर्धर्मिविशेषमंतभायानुमितिपरामर्शयोः स्वतंत्रहेतुमद्रावः कल्पनीयः। भवतु वा तथा न भ
वः तथापि विशिष्टवैशिष्ट्यबोधे विशेष्यतावच्छेदकप्रकारकनिर्णयस्यैव धर्मिविशेषमंतभायकार्यकारणाभावक
ल्पनेनैवोद्दिष्टतायतिवारणासंभवात्। अनुमितिप्रतिपरादर्शस्य स्वातंत्र्येण हेतुत्वकल्पनं निरर्थकमेवेति॥ न च तथा सति
एकपर्वतविशेष्यं बहिःप्राप्य वत निर्णीया सर्वानां तद्विशेष्यकविशिष्टवैशिष्ट्यबोधानुसारेणैव इति वाच्यं। रूपायनेऽनु
भवस्य शपथनिर्णीयायनेऽनु॥ यत्र॥ पर्वतत्वसामानाधिकरणेन च हि प्राप्य वत निर्णीया पादवच्छेदकावच्छेदेन तथा वि
धविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिबोधवत्स्थिभावबलात्पर्वतत्वावच्छेदेन बहिर्विधेयकानुमितेरप्यापत्तिरित्यवच्छेदकाव
च्छेदेनानुमितिप्रतिपरादर्शस्य स्वातंत्र्येण हेतुत्वकल्पनमावश्यक इति कृतमनुमितौ आभिविषय

वा. थ.
१०

तयेति तत्तत्सत्तासीधभावेनानुमितननेष्टुहसंघर्षदितवह्निवापकतावगाहिश्चवच्छिन्नसंयोगसंसर्गकहेतुमन्नावगाहियामश
वच्छिन्नसंयोगधर्तवह्निवापकत्वापगाहिश्चुहसंयोगसंसर्गकहेतुमन्तावगाहियामर्शयोरमतरस्यसहकारिताकल्पनेनतर
नीमवच्छेदकावच्छेदेनवह्नुमित्यर्थतिवारासासेभवाताअथानुमितिप्रतियोगमर्शस्यस्वातंत्र्येणहेतुत्वाकल्पनेअनुमितोवि
येष्यभानानुपपत्तिर्विशेष्यतावच्छेदकप्रकारकनिर्णयकार्यतावच्छेदककोटौविधेयतानिवेशादितिचेत्रासिषाधपिधावि
रहविशिष्टसिध्यभावकार्यतावच्छेदकत्वाद्विधेयतायाअनुमितोविधेयभानोयपत्रेः।सिध्यभावकार्यतावच्छेदककोटौविधे
यतापानिवेशावश्यकः।अथार्थवर्ततेवह्निमानित्यादिमिद्विकालेवह्निधर्मितावच्छेदकीकृतस्यघटविधेयकानुमितसु
पपत्रेति।केचिन्।आवापेमेतेअनुमितोव्याप्तिविषयतानभुपगमेविशिष्टस्येवेशिष्यमिति।रित्वावह्निव्याप्यधूमयवेन
त्वोभयंधर्मितावच्छेदकीकृतमवह्निव्याप्यधूमप्रकारकातवह्निव्याप्यधूमवानयवेनोवह्निव्याप्यधूमयानित्याकारकपराप
शीतवह्निव्याप्यधूमवानयवेनोवह्निमानिसनुमितिनिर्वाहयतस्यअनुमितिप्रतिस्वातंत्र्येणहेतुत्वकल्पनेगौरवे।तत्तदुपागमि

राम०
१०

नगराभ्युदयपर्वतत्वधर्मितावच्छेदकवह्न्याप्यधूमपरागमर्शस्याकशकलानहलानरागोवह्न्याप्यधूमवानपर्वतोपहिमा
नित्यनुमितिनिवाहेतुतथाविधपरागमर्शस्यस्वातंत्र्येराहेतुत्वंनकल्प्यतइतिजाघवादनुमितौव्याप्तिविषयतासिद्धिः।
नचतथाविधयरागमर्शदृशायामावर्धमतेयिवह्न्याप्यधूमवानपर्वतोवह्निमानित्यनुमितिस्वीकारेपितामशिका
रमतावैलक्षण्यायतिरिति वच्यं॥ तेनक्षतेरभावात्॥ केचिन्तु॥ अनुमितौव्याप्तिविषयतानभ्युपगमेवह्न्याप्यधूमो
कवानपर्वतइत्याहियरागमर्शकालेवह्न्याप्यधूमवत्सर्वतान्योवह्निभाववानित्यादितरत्वाधदृश्यांवह्न्याप्यधूमप
र्वतत्वोभयंधर्मितावच्छेदकीकृत्यवह्निविधियकानुमित्युपपन्नयेतथाविधानुमितित्वावच्छिन्नंप्रतितथाविवेतरत्वाध
स्यस्वातंत्र्येराहेतुत्वंकल्पनेगौरवंतदगीकोरेतुतथाविधेतरत्वाधदृश्यापर्वतविशेष्यकवह्न्याप्यधूमप्रकारकनि
राधिस्यावश्यकत्वात्ततएवतथाविधानुमित्युपपत्तेःतथाविधेतरत्वाधस्यानुमितिंप्रतित्वतंत्रहेतुत्वाकल्पनप्रसक्तलाघ

वा.ध.
११

वमरं वडितमैवैसाङ्गः । तदसता अनुमितिं प्रतिपक्षमुख्यविशेषकपरामर्शस्यैव हेतुतया अनुमितौ व्याप्तिविषयताभ्युपग
मेपि तथाविधेतरं बाधस्य स्वातंत्र्येण हेतुत्वकल्पनमावश्यकमेव ॥ न च अनुमितिजनकतावच्छेदककोटौ मुख्यविशेष्यताया
निवेशे प्रयोजनविरह इति वाच्यं । तथा सत्यनुमितिप्रजनकतावच्छेदककोटौ बहिर्व्याप्यधर्मवत्सर्वतत्त्वानदेश इत्याद्यनंता
हार्यता तद्व्यक्तीनां त्वजघत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदकटस्यानिवेशेन लाघवसंभावात् ॥ न च चार्थमतेषामनुमिति
विशेष्यकपरामर्शस्यानुमितिहेतुत्वे उपदर्शिनिरवाधानामनुमितिप्रतिस्वातंत्र्येण हेतुत्वकल्पनाधिकेन लाघवसंभव इति
वाच्यं ॥ अनुमितिजनकतावच्छेदककोटावन्ततजघत्तिलवच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदकटनिवेशेनेवं विशेषणविशे
ष्यभावे विनिगमनाविरहेणानंतकार्यकारणभावबाहुल्यात्कारणतावच्छेदकगौरवाच्च तदपेक्षया तस्याविधितरबाधा
नां कियतामनुमितिप्रतिस्वतंत्र्यहेतुत्वकल्पनमेवोचितमिति । अतएव विधिवार्याकानुमानेषधरमिश्रैरपि यक्षमुख्यवि

राम०
११

शेषक परामर्शस्यैवानुमितिहेतुत्वमुक्तमित्यपि स गच्छते॥ अन्यथा तादृशग्रंथविरोधस्य ब्रह्मणोऽपि दुःसमाधेयत्वादि
तिर्न किंचिदेतत्। केचिन्नु॥ आचार्यमते अनुमितौ व्याप्तिविषयतास्वीकारे धर्मलिंगक परामर्शजन्यानुक्तिं चिदेतत्।
केचिन्नु॥ आचार्यमते अनमिति प्रति अनुमिता विरहविशिष्टप्रसङ्गे व्याप्तिविशिष्टायः वह्न्या व्याप्यमाभाववान्पर्वतो
घटवानित्यादिविशिष्टवैशिष्ट्यबोधो धात्मकप्रत्यक्षसामर्थ्याः प्रतिबंधकत्वाकल्पनेन लाघवसंभवात्। तथा हि॥ तादृश
सामग्रीकाले वह्न्या व्याप्यमाभाववान्पर्वत इति निर्णयस्य विशेष्यतावच्छेदकप्रकारकनिर्णयविषया आवश्यकत्वे
न तत्र वह्न्या व्याप्यमप्रकारक्यवेत विशेष्यकज्ञानप्रवतिबंधकीभूतवाधनिर्णयस्त्वात् तत्तद्वलादेव तथा विधानु
मित्याद्यत्रिचारासंभवात्। तथा विधानुमिति प्रति तथाविधप्रत्यक्षसामर्थ्याः प्रतिबंधकत्वकल्पनेन प्रयोजनविरहे
रालाघवसंभवात्॥ अनुमितौ व्याप्तिविषयताया अनभ्युपगमे तु वह्न्या व्याप्यमाभावाच्चान्पर्वत इति ज्ञानस्य धर्मवान्प
र्वतो वह्निमानिति ज्ञाना प्रतिबंधकतया तथाविधसामग्रीकाले तथा विधानुमित्यापत्तेः मकारांतरावाप्यासंभवात्तद्वत्

वा. ध.
१३

वान्पर्वतो वह्निमानित्यनुमितिप्रतितथाविधसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वमावश्यकमिति गौरवादाचार्यमते अनुमितौ व्याप्तिवि
षयतास्वीकारावश्यक इत्याहुः ॥ तदसत् ॥ अनुमितौ व्याप्तिविषयताया अनभ्युपगमेऽपि धूमवान्पर्वतो वह्निमानि
त्यनुमितिप्रतितथाविधसामग्र्याः स्वतंत्रप्रतिबंधकत्वाकल्पनेनानुमितौ व्याप्तिविषयताभ्युपगमेऽपि पक्षोपपत्तिरित्याहुः
वेष्टासंभवात् ॥ तथाहि ॥ अनुमितौ व्याप्तिविषयताभ्युपगमेऽपि वह्निव्याप्यधूमवद्भव्यमित्याकारकपरामर्शजन्यानुमिता
ववश्यं तथाविधसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वं कल्पनीयं ॥ अन्यथा तादृशसामग्रीकाले तथाविधानुमित्यायते ईव रत्नात् ॥ ए
वं चानुमितौ तदनभ्युपगमेऽपि तद्वत्तादृशसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वं कल्पनीयेद्व्यत्वादिधर्मितावच्छेदकमनिवेशपद्धत
निष्प्रकारतानि स्तुपितधर्मितावच्छेदकत्वसंबन्धेन वह्निविषयकानुमितिप्रतिस्तीयानुमितिनिष्ठविशेष्यतानि स्तुपित
विशेष्यकत्वप्रकारतानि स्तुपितवच्छिन्नत्वन्नप्रकारतानि स्तुपितप्रकारतासंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकेच्छाविरह
विशिष्टप्रसङ्गेऽपि विशिष्टतथाविधप्रत्यक्षसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वकल्पनयैव तथाविधप्रत्यक्षसामग्रीकाले धूमवान्पर्वतो

राम०
१३

वह्निमानित्यनुमितिवासासंभवांततथापि विधानुमितिं प्रति तथा विधप्रत्यक्षसामग्राः प्रतिबंधकत्वं स्वातंत्र्येणानकल्प
तत्तत्क्रिगौरवावकाशः॥ नचैवं सति तथा विधप्रत्यक्षसामग्राः। तत्कारणाविशिष्टविशेष्यतावच्छेदकप्रकारकनिर्ग
यान्तिकाया अभावस्य यत्तत्त्वाहो सर्वदा सत्त्वे न तत्सामग्री कालेऽपि पर्वतत्वाहो तद्भावसंज्ञाशेष्यतावच्छेदकतासंबंधे
न वह्निविधेयकानुमित्यापत्तिर्दुर्विवाच्यं॥ तत्रैककालीनत्वसंबंधे न तथा विधसामग्राः प्रतिबंधकत्वकल्पनात्॥ न
चैकयुक्तीयानुमितिसामग्री कालेऽपि पर्वतत्वाहो तत्त्वाविधप्रत्यक्षसामग्री काले तस्यानुमित्यनुपपत्तिरिति वाच्यं। तत्र
तुक्तीयत्वं निवेश्य प्रतिबंधप्रतिबंधकत्वकल्पनात्॥ नचैवं गौरवावकाशः। तत्र तुक्तीयत्वादेः विधर्मितावच्छेद
कतया आत्मनिष्ठप्रत्यासत्तिकल्पेऽपि पुत्रमेतदेतत्कार्यकारणाभाववाङ्मत्यावश्यकत्वात् सर्वतत्त्वादिभेदेन प्रतिबंध
प्रतिबंधकभावकल्पनायाः युनराधिकादिता॥ अयरेतु॥ अनुमितौ व्याप्तिविषयता न भुयगमेतेजोव्याप्यमवान्
पर्वतइत्यादिरामशकाले वह्निभिन्नतेजोभाववान्पर्वतइत्याहो नरबाधदृश्यामपि धूमवान्पर्वतो वह्निमानित्यस्य

वा. थ.
१३

सातत्रैवव्यभिचारेणानुमानपर्यवर्तमानानुमितिप्रतिधूमयमशोहेहेतुतायामसंभवः। अनुमितौ व्याप्तिविषयतायां
अभ्युपगमे तु वह्निव्याप्यधूमवानपर्यवर्तो वह्निमानित्यनुमितिप्रतिधूमयमशोस्य हेतुतायेनो व्याप्यधूमवानपर्यवर्तस्य
दियमशोकालीनतथाविधेतरवाधजन्यते नो व्याप्यधूमवानपर्यवर्तो वह्निमानित्यनुमितेर्धूमयमशोकापेतावच्छेदकानां
कांततया तत्र व्यभिचारभावेनोपदर्शितवाधकानवतारइति॥ न च तथाविधपरमशोकालीनतथाविधेतरवाधबलाहेद
हित्वावच्छिन्नविधेयकानुमितिः। तदेवानुमितौ व्याप्तिविषयतावत्सुपगमे उपदर्शितदोषसंभवः तदेव नाकिंतु अनुमि
तौ व्यापकतावच्छेदकरूपेणोपविधेयभाननियमेन तत्र ते जल्वरूपेणोपवह्निविधेयकानुमितेरंगीकारादिति वाच्यं॥ त
थाविधपरमशोकालीनतादर्शेतरवाधजन्यनुमित्युत्तरपर्यवर्तो वह्निमात्रेवेति संशयाभावस्यानुभवसिद्धतया तद्रक्षार्थं
त्रवह्नित्वादिरूपेणोपविधेयकानुमितेरंगीकार्यत्वात्। न च पुनस्तथासुपदर्शितनियममंगप्रसंगइति वाच्यं लाघवत्वा
नेतरवाधातिरिक्तस्थले तथाविधनियमाभ्युपगमात्। अतएव व्यापकतानवच्छेदकमपिरूपं लाघवतानादिवलादनुमि

राम०
१३

तौभासतप्रइतिप्रवाहोपिंसगच्छते॥ तथाचानुमितौव्याप्तिविषयतायामुपदर्शितयुक्तिर्निरावर्धेवायनु॥ तथाविधेतर
वाधजन्यानुमितौवद्भूषेवह्रित्वस्यैवतेजस्वस्यापिभानांगीकारतातत्रतेजस्वएवविधेयतावच्छेदकत्वंस्वीक्रियतेनतु
वह्नित्वेननुमितौव्यापकतावच्छेदकत्वेनगृहीतस्यधर्मस्यविधेयतावच्छेदकत्वंनिपमात॥ तथावद्भूमपरामर्शदनु
मितौव्याप्तिभाननिर्युक्तिकमेवेति॥ तदसत॥ तत्रतथाविशेधेतरवाधजन्यानुमितौतेजस्वस्यैववह्नित्वस्यापिविधे
यतावच्छेदकत्वेक्षतिविरहात॥ अतएवतेजस्वविशिष्टवह्निव्याप्यवत्वह्निभिन्नतेजोभाववातयवतकालीनतेजोव्या
प्यध्वमवानपर्वतइत्यादिपरामर्शस्यापितेजस्वविशिष्टवह्निमानपर्वतइत्याद्यनुमितिंप्रतिस्त्वांतंश्रेयाहेतुत्वंनकल्या
तेनादृशपरामर्शकालेतथाविधेतरवाधकालीनतेजोव्याप्यध्वमवानपर्वतइत्याकारकपरामर्शत्वावच्छिन्नसत्तया
वशपकतपातद्वलाद्वह्नित्वेनस्त्वोभयावच्छिन्नविधेयताकानुमितुस्यैवतथाविधफलनिर्वाहात॥ तथाविधेतर
वाधजन्यानुमितौवाहृत्यविधेयतानवच्छेदकत्वेतुउपदर्शितपरामर्शकालेतदुभयावच्छिन्नविधेयताकानुमिते

वाच्यं रानुभविकतया तन्निवर्हिर्थात् । तदुभयधर्मावच्छिन्नविधेयताकानुमितिप्रतिपत्तिरथाविधयामर्शस्य स्वतंत्रहेतुत्वकल्पनस्यावश्यं
 १४ कतपागौरवस्य वत्सरोपि हवीरत्वारिति । तथा चानुमितौ व्याप्तिविषयत्वात् न भुपगमे तथा विधेयत्वात् ज्ञानानुमितेरेपि
 धर्मयामर्शजन्यतावच्छेदकवह्नित्वावच्छिन्नविधेयताकानुमितित्वरूपकार्यतावच्छेदकात् ततया ह्यमपरा मर्शहे
 तुतार्थात् तत्र व्यभिचारस्यावश्यकत्वात् तद्वारणार्थमनुमितौ व्याप्तिविषयता भुपगमआवश्यक इति ॥ न च शुद्धवह्नित्वा
 वच्छिन्नविधेयता शाल्पनुमितित्वस्य वह्नित्वावच्छिन्नव्याप्यधर्मवानपर्वत इति यामर्शस्य कार्यतावच्छेदकतया तथा विधेयत्वात्
 ज्ञानानुमितौ व्यभिचारभावेनानुमितौ व्याप्तिविषयता भुपगमआवश्यक इति वाच्यं ॥ तथापि ते जस्तविशिष्टवह्निवि
 धेयकानुमितिप्रतिपत्तिरिति जस्तविशिष्टवह्नित्वावच्छिन्नव्याप्यधर्मवानपर्वत इत्यदि यामर्शस्य हेतुतायास्तथा विधेयत्वात् ज्ञानानु
 मितौ व्यभिचारस्य हवीरत्वात् ॥ तद्वारणार्थमाचार्यमते अनुमितौ व्याप्तिविषयता गौकारः सद्युक्तिक एवेति ब्राह्मणाय
 नु अनुमितौ व्याप्तिविशिष्टविषयत्वाभावे अवच्छिन्नसंयोगसंसर्गघटिभातेयकतापगाहिश्रुद्धसंयोगसंसर्गकह

राम
 १५

मवनावगाहिपरामर्शशुद्धसंयोगसंबंधधरितवह्निय्यापकतावगाह्यवच्छिन्नसंयोगसंसर्गकहमवनावगाहिय
मर्शयोः परस्परकार्यकारणभावेतयोः परस्परजन्यानुमितौ व्यभिचारस्य दुर्वृत्तात् ॥ तथाविधयामर्शाभ्यामेकाका
रकपर्वतेदृश्यकवह्निविधेयकावच्छिन्नसंयोगसंसर्गकानुमितैः कल्पनातानचशुद्धसंयोगादिसंसर्गधरितव्या
पकतावगाह्यवच्छिन्नसंयोगादिसंसर्गकहमवनावगाहिपरामर्शीदृष्टेदकावच्छेदेनानुमितेरुक्तरूपायात्वन
भ्युपगमान्नानुपपत्तिरिवाच्यं ॥ मिश्रैस्तस्मादप्यवच्छेदकावच्छेदेनानुमितेरुपगमात्तन्मते उपदर्शितसौम्यस्य दुर्व
रत्वात् ॥ अतएवानुमितिलक्षणास्य भ्रमात्तुमितेरनुभूतत्वपक्षेयद्विसंक्षिप्तयामर्शीद्वित्यादियं येन शुद्धसमवायध
टितगंधव्यापकतावगाहिगंधप्रागभावकालावच्छिन्नसमवायसंसर्गकसृष्टिवीत्यदिहेतुकगंधप्रागभावकालविशिष्ट
घटविशेष्यकपरामर्शजन्यागंधप्रागभावकालावच्छिन्नसमवायसंसर्गकगंधविधेयकभ्रमात्मकानुमितावनित्याजिवा
रगामपिहीधितोसंगच्छते ॥ अन्यथा तु लपुपक्रातादृशपरामर्शीदृष्टेदकावच्छेदेन तथाविधभ्रमानुमितेरुदयानत्रा
तिव्याजिवारणार्थिहीधितिकारस्य तथाप्रयासः प्रयासएव स्यादिति ॥ नचशुद्धसंयोगावच्छिन्नसंयोगी संयोगत्वेन निवेश्य

वा.थ.
१५

तथाविधानुमिति प्रतिउपरिर्णितपरामर्शयोरेकरूपेण हेतुत्वान्वयमिचारेऽवश्यक इति वाच्यं अवच्छिन्नसंयोगसंबंधवदिता
प्रामाण्यग्रहकाले अवच्छिन्नसंयोगवदितव्यापकतावगाहिपरामर्शदशायामनुमित्यापत्तिवारणाय शुद्धसंयोगवदिता
प्रामाण्यग्रहकाले शुद्धसंयोगवदितव्यापकतावगाहिपरामर्शदशायामनुमित्यापत्तेर्वारणाय तथाविधा प्रामाण्यग्रहाना
मेकत्रैनेजकाले एकसंमर्गवदिता प्रामाण्यग्रहकाले अपरसंबंधवदितव्यापकतावगाहिपरामर्शदशायामनुमितेः तु द
यप्रसंगे न तेनोपविशिष्यते जकत्वं स्वीकृत्य विशिष्यः तथाविचरामर्शयोः कारणात्संभाव्यकत्वात् तथापि विधेय
स्य दुहद्वरत्वात् अनुमितौ व्याप्तिविषयतां गीकारेण अवच्छिन्नसंयोगसंमर्गवदितव्यापकतावदितावगाहिपर
मर्शस्य तथाविधव्याप्यवगाः अनुमितिप्रतिहेतुत्वकल्पनेन शुद्धसंयोगसंबंधवदितव्यापकतावदितावगाहिपर
वच्छिन्नसंयोगसंमर्गकधर्मवजावगाहिपरामर्शस्य तथाविधव्याप्यवगाः अनुमितिप्रतिहेतुत्वकल्पनेन चतयोः प
रस्परतज्जन्यानुमितौ व्यभिचार इति सिद्धमनुमितौ व्याप्तिविषयकत्वमिति । तदतीव मंदे । शुद्धसंयोगवदितव्याप
कतावगाहवच्छिन्नसंयोगसंबंधवदितव्यापकतावगाहिपरामर्शसंयोगवत्त्वावच्छेदकीभूतयवतत्त्वत्वोभयसंब

राम०
२५

धेनपर्वतोद्देश्यकवहिविधेयकानुमितेरुत्पादाभ्युपगमात्तस्याएवप्रकृतेऽवच्छेदकावच्छेदेनानुमितेः स्वरूपत्वात्
। तत्रनावच्छिन्नसंयोगघटितवह्न्यायकतावगाहिप्रामर्शहेतुतांयां व्यभिचारः । तेनावच्छिन्नसंयोगसंसर्गकवह्नि
विधेयकानुमितेरुत्पादाजन्मविधानुमितिप्रतितस्यहेतुत्वात् ॥ ननचार्यमतेऽप्येवतोवह्निमानिसादिसिद्धेः प्रतिष
ध्यतावच्छेदकस्यदुर्वचत्वप्रसंगः । तथाहि ॥ तस्याः प्रतिषध्यतावच्छेदकं नपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यकावत्तिविवेयका
नुमितित्वं तथाविधसिद्धिकालेपीतपर्वतोवह्निमानित्यनुमितेरनुर्येदंप्रसंगात् । नापिपर्वतत्वातिरिक्तमनवच्छिन्न
विशेष्यतानिरूपितवह्निनिष्ठविधेयताशाल्यनुमितित्वं तस्याः प्रतिषध्यतावच्छेदकंवह्न्याप्यधूमवानपर्वतरस्या
दिपंप्रामर्शजन्यानुमितेरसंग्रहप्रसंगात् ॥ तस्याः पर्वतत्वातिरिक्तवह्न्याप्यधूमवानपर्वतरस्या
विधेयताशालित्वेनतत्रप्रतिषध्यतावच्छेदकानाकांतत्वात् । नपिवह्न्याप्यधूमवानिरिक्तपर्वतत्वातिरिक्तधर्मान
वच्छिन्नविशेष्यताहेनिरूपितवह्निनिष्ठविधेयताशाल्यनुमितित्वं तथाविधसिद्धिप्रतिषध्यतावच्छेदकं याच्यते । तथा

वा०र्थ सति पूर्वतो वहिमानित्यादि सिद्धिकाले वहि व्याप्य धूमवान् पूर्वतो वहि व्याप्य धूमवानित्यादि परामर्शजन्य वहि व्याप्य धूम
 १६ वान् पूर्वतो वहिमानित्याद्यनुमितेरेतत्सत्यापन्निराचार्यमतेनेतत्तद्विंतामशोकारसंतानुमितेरंगीकार्यत्वादिति चेन्मेव
 ॥ अचार्यमते पूर्वतो वहिमानित्यादि सिद्धेः पूर्वतत्त्वतिरिक्तधर्मानवच्छिन्नोद्देश्यतानिरूपितवहिविधेयताशाल्पनुमि
 तित्वावच्छिन्नं प्रति प्रतिबंधकत्वात्पुण्यमातवहिव्याप्य धूमवान् पूर्वतद्देश्यादि परामर्शजन्यानुमितेर्हृदयतावच्छेद
 कत्वस्य शुद्धपूर्वतत्त्व एवांगीकारात्तस्याः न तत्प्रतिवध्यतावच्छेदकानाक्रान्तत्वप्रसंगः वहि व्याप्य धूमवान् पूर्वतो वहि
 व्याप्य धूमवानित्यादि परामर्शजन्यानुमितेर्हृदयतावच्छेदकत्वस्य वहि व्याप्य धूममपि सत्त्वेन तस्या अपि न तथा विध
 सिद्धिप्रतिवध्यतावच्छेदकताक्रान्तत्वप्रसंगेति अचार्यमतनिगर्वः । अत्र नैयपिकाः । वहि व्याप्य धूमवान् पूर्वतद्देश्यादि परामर्शोद्देश्याप्य धूमवान् पूर्वतो वहिमानित्यानुमितिसिद्धिस्वीकारे मानाभावः । न च तस्मान्न तथा विधानुमितिसिद्धि
 कारे अन्यलिङ्गकपरामर्शजन्यानुमितौ व्यभिचारवारणाय धूमपरामर्शजन्यतावच्छेदककोटावयववहिनोत्तरत्वेन नि

राम०
 १६

वैश्वतर्कनिलाधवतर्कसहकृतमनुमानमेव प्रमाणमिति वाच्यं। अव्यवहितो नरत्वादि संबंधेर्वनवह्न्याप्यधूम
प्रकारकपर्वतविशेष्यकनिश्चयविशिष्टानुमितिप्रतिवह्न्याप्यधूमप्रकारकपर्वतविशेष्यकनिश्चयस्य हेतु
त्वे कल्पनीये अनुमितित्वमनिवेश्य अव्यवहितो नरत्वादि संबंधे घटितसामानाधिकरण्यसंबंधे
नवह्न्याप्यधूमप्रकारकनिश्चयविशिष्टयत्तज्ज्ञानत्वेन हवच्छित्रं प्रतिवह्न्याप्यधूमप्रकारकपर्वतविशेष्यक
निश्चयत्वेन हेतुत्वकल्पने पर्वतो वह्न्याप्यधूमाभाववान् स्यादित्यायन्ति तावच्छिन्नं प्रतिवह्न्याप्यधूमवान् प
र्वत इत्याधाकारकाया धव्यतिरेकनिर्णयस्य स्वातंत्र्येण हेतुत्वाकल्पनेन चिंतामणि कारमतैलाधवसंभवात्।
आचार्यमते तु तथाविधापत्तिप्रति तथाविधापाधव्यतिरेकनिर्णयस्य स्वातंत्र्येण हेतुत्वस्यावश्यकतया चिंता
मणि कारमतापेक्षया गौरवात् तावह्न्याप्यधूमवान् पर्वत इत्यादि परामर्शो वह्न्याप्यधूमवान् पर्वतो वह्न्या
नित्यनुमितिस्वीकारे निर्युक्तिक एव। अतएव घटादिप्रसङ्गं प्रतिवह्न्याप्यधूमवानुमितिसामग्र्याः प्रतिबंधकता

वा. अ.

१७

गांठवच्छेदककोटो वह्न्याप्यधूमवान्यवेतत्त्यादितद्भावव्याप्यवत्तानिर्गोयाभावानिवेशप्रयुक्तलाह्ववस्यापिसामबन्ध
चतुर्प्रतिबंधकतावच्छेदककोटो तस्यानिवेशवह्न्याप्यवत्तानिर्गोयकालीनवद्भावानुमितिजनकपरामर्शरशाया
घटादिप्रत्यक्षोत्पत्तौ बाधकाभावेन तथाविधसामग्र्यभावस्य हेतुतायां व्यभिचारता। तथाविधसामग्रीप्रतिबंधकतावच्छे
दककोटो वह्न्याप्यवत्तानिर्गोयाभावनिवेश आवश्यक इति व्याख्यातत्र व्यभिचारवारणार्थं तथाविधसामग्रीप्रति
बध्यता वच्छेदककोटो स्वायवहितोत्तरक्षणात् सन्निकत्वादि संबंधेन वह्न्याप्यवत्तानिर्गोयविशिष्टो यस्तद्विन्नत्वस्य नि
वेशात् वह्न्याप्यवत्तानिर्गोयकाले वद्भावानुमितिजनकी भूतेतरकारणादशायां तादृशसामग्रीवत्तातघटादिप्रत्य
क्षोत्पत्तिः। तथाविधनिर्गोयाभावघटितवद्भावानुमितिसामग्रीकालेपि तादृशसामग्रीवत्तातघटप्रत्यक्षायत्ति
तितुनाशंकनीयं॥ धूमपरामर्शवहितोत्तरक्षणात् सन्निकत्वादि संबंधेन धूमपरामर्शविशिष्टप्रतिधूमपरामर्शस्य हेतुत्वकल्पनीये स्वायव
हितोत्तरक्षणात् सन्निकत्वादि संबंधेन धूमपरामर्शविशिष्टप्रतिधूमपरामर्शस्य हेतुत्वकल्पनेन तथाविधनिर्गोयाव

राम०

१७

वहितोन्नरोत्तमघटादिप्रत्यक्षस्याधितत्कार्यतावच्छेदकात्ततया तथाविधनिर्णयाद्यवहितोन्नरोत्तमघटादिप्रत्यक्ष
सामग्रीमध्ये तथाविधनिर्णयस्याधिनिवेशेन वह्न्याप्यवत्तानिर्णयाभावादिघटितवस्तुनिति सामग्रीदृशायां तथावि
धनिर्णयादिघटितघटादिप्रत्यक्षसामस्यभावेन घटादिप्रत्यक्षापादनासंभवात् आचार्यमते उपदर्शितसामग्रीप्रति
बंधकतायां वह्न्याप्यवत्तानिर्णयाभावमनिवेश्यव्यभिचास्वारणार्थं तत्प्रतिवध्यतावच्छेदककोटौ तादृशनिर्णयवि
शिष्टान्यवस्थानिवेशे उपदर्शितम्यत्रिरिति प्रतिवध्यतावच्छेदककोटौ तथाविधनिर्णयवैशिष्ट्यमतिवेष्यथ घटादिप्र
त्यक्षं प्रति तथाविधनिर्णयाभावं निवेश्यवस्तुभावा नुमिति सामग्रीप्रतिबंधकत्वकल्पने तेन सहेतुकारणानां विशि
ष्टाविशेष्यभावे विनिगमनाविरहेण सामग्रीप्रतिबंधकतावाह्यप्रयुक्तगौरवस्य गीर्वाणागुरोरपि दुः समाधेयत्वा
दिति केचिज्जु॥ आचार्यमतेपि व्यभिचास्वारणार्थं धूमपरा मर्शजन्यतावच्छेदककोटौ धूमपरा मर्शव्यवहितोन्नरत्व
निवेशनस्यावश्यकतया प्रस्थितं धूमपरा मर्शजन्यतावच्छेदककोटावयवे वह्नोन्नरत्वनिवेशनप्रयुक्तत्वावधानात् तथाहि।

वा-स्य.
१८

आचार्यं मते पूर्वोपरिर्णतपर्वतनिष्ठविशेष्यतानिरूपितवह्निनिष्ठविधेयताशाल्यनुमितिं प्रतिपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपित
। वह्निव्याप्यधूमप्रकारताशालिनिर्णयत्वेन हेतुत्वं कथं तन्निरणयत्वं न पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितधूमाभावप्रकार
ताशून्यत्वे सति वह्निव्याप्यधूमप्रकारताशालिज्ञानत्वं । तथा सति नीलपर्वतो वह्निव्याप्यधूमामाभाववान्यपर्वतो वह्निव्याप्य
धूमवांश्चेति समूहात्वं नानुमितसुख्यप्रसंगात् । न च पर्वतत्वातिरिक्तधूमो न वच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितधूमाभावप्र
कारताशून्यत्वे सति तादृशधूमप्रकारताशालिज्ञानत्वमेव निर्णयत्वे वाच्यं । तथा सति नीलपर्वतो वह्निव्याप्यधूमवात्रे
तिसंशया सर्वतो वह्निमानिसनुमिष्ठापनेरिति श्रद्धापर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितधूमाभावादिप्रकारताशून्यत्वे
सति शुद्धपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपिततथाविधधूमप्रकारताशालिज्ञानत्वमेव तथाविधनिर्णयत्वं कथं । त
था च वह्निव्याप्यधूमवाननीलपर्वत इत्यदि यमशदशायां नीतो वद्भाववानित्यादिवाधुहिसत्वे वह्निव्याप्यधूमवानप्य
तो वह्निमानिसनुमितसत्तातश्चुद्धपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितधूमयमशहेतुतायां अभिचार इति तद्व्याख्यानार्थधूम

राम०
१८

परामर्शजन्यतावच्छेदककोटावपि धूमयरा मर्शव्यवहितोत्तरत्वमवश्यं निवेशनीयमाचार्यमतेयीति न च तदा तथाविधानुमि
तेरनुपपत्तयेति विरह इति चाप्या। तत्र तथाविधानुमित्यभ्युपगमे घटादिप्रत्यक्षं प्रति नीलपर्वतुत्वावच्छिन्नविशेष्यकव
द्विविधेयकानुमितिसामग्रीप्रतिबंधकतायां तद्वच्छेदककोटौ नीलो वस्त्रभाववानित्यादि व्याप्याभावं निवेशनस्यावश्यक
तया तेन सह तदघटकीभूतेतरकारणानां विशेष्यविशेष्यभावे विगमनाविहेगा तथाविधसामग्रीप्रतिबंधप्रतिबंधक
भाववाहुत्वावच्छिन्नकत्वेन गौरवप्रसंगात् तथाविधप्रतिबंधकवदककोटौ तादृशवाधावनिवेशावश्यकत्वं तु तथाविध
वाधकालीननीलवर्तौ वहिम्याप्यधूमवानित्यादियममर्शदिघटिततथाविधानुमितीतरकारणघटितसामग्रीदृशायां भव
न्मतेनुमितेरनुदयेन निमित्तविषयकप्रत्यक्षस्यैवोत्पत्त्या न न्यभिचारारणार्थमुपदर्शितस्थले तथाविधानुमित्याभ्युपगमे तु
तथाविधवाधकालीनोपदर्शितसामग्रीदृशायां नुमितेरुत्पत्त्याभिन्नविषयकप्रत्यक्षोत्पत्त्यभावेन व्यभिचारनवकाशात्तादृश
सामग्रीप्रतिबंधकतावच्छेदककोटौ नीलो वस्त्रभाववानित्यादिव्याप्याभावानिवेशनलाघवसंभवात्तादृशवाधकालेऽनुमित्यभ्युप

वा. घ.

१२

गमस्वेवितरतिनचतयाविधावमितिप्रतिवहिव्याप्यधूमप्रकारतानिरूपितशुद्धयवतत्तावच्छिन्नविशेष्यताशालिनिष्ठयत्नेनेहेतुत्
स्यक्तमतयातदातथाविधकारणाभावात्तथंतादृशानुमितस्यतिरितिवाच्यं॥प्रातपर्वतोद्देश्यकवहिविधेयकानुमितैव्यभिचारवा
रणापनीलपर्वतत्तावच्छिन्नविशेष्यताकवहिव्याप्यधूमप्रकारकनिराज्यज्यतावच्छेदककोटौनीलातिरिक्तपर्वतत्वानिरिक्तव
हिव्याप्यधूमतिरिक्तधर्मीनवच्छिन्नविशेष्यतायावच्छिन्ननिवेशनीयतयावहिव्याप्यधूमवानपर्वतोवह्निमानित्यनुमितैरपिवह्नि
व्याप्यधूमचात्रीलपर्वतस्याहिरामशज्यतावच्छेदकाक्रान्तनपोपदशितिबाधकालेवहिव्याप्यधूमवात्रीलयवत्तदतिपरा
मश्विलादेवतयाधिधानुमितस्यतिर्भवता।नचनीलयवत्तविशेष्यकवहिव्याप्यधूमप्रकारकयामशज्यतावच्छेदकको
टौविशेष्यतायांनीलयवत्तत्तावच्छिन्नत्वस्यापिनिवेशान्नतद्वत्तदपदशितानुमितस्यतिर्भवति॥तस्यतत्कार्य
तावच्छेदककोटौनिवेशप्रयोजनाभावात्॥नचवहिव्याप्यधूमवानपर्वतरतिपरामशज्यतानुमितैव्यभिचारवारणापतज्य
तावच्छेदककोटौतस्यनिवेशनमावश्यकमितिवाच्यं॥तादृशयामशज्यतावच्छेदककोटौतादृशयामशीवहितोत्तरत्वनिधि

शनेनैवव्यभिचारवारासंभवात्तानैवैवंसतिगौरवावकाशइतिवाच्यं॥ उपदर्शितं सामग्रीप्रतिबंधप्रतिबंधकभावकल्पना
वाह्यप्रयुक्तगौरवापेक्षया एतादृशगौरवस्य स्वल्पत्वात् ॥ ननु तथाविधबाधकाले उपदर्शितं। उमितिस्वीकारेपि वह्न्या
व्यधमवानीलपर्वत इत्यादि परामर्शघटितसामग्रीप्रतिबंधकतावच्छेदककौटो तथाविधबाधाभावनिवेशावश्यकः
। अत्रमथानीलो न वह्निमानित्यादि बाधकाले पर्वतो वह्निमानिति सिद्धिस्तैव ह्यव्याप्यधमवानीलपर्वत इत्यादि परामर्श
शायं कस्याप्यनुमितेः नुदयेन घटादिप्रत्यक्षोत्पत्त्या तदुत्पत्त्या यत्र ॥ तथा च तथाविधबाधकाले तथाविधसिद्धिस्तै
तादृशपरामर्शदशार्थघटादिप्रक्षेपत्रिवारणाय तथाविधबाधाभावमनिवेशपर्वतो वह्निमानिति सिद्धिभावे निवेशव
ह्न्याप्यधमवानीलपर्वत इत्यादि परामर्शघटितसामग्रीः प्रतिबंधकत्वं घटादिप्रत्यक्षप्रतिकल्पने पुनस्तदानीमुपदृ
शितानुसंगीकर्त्तव्येऽधिकमिति महागौरवावकाशइति चेत् ॥ तदानीं वह्न्याप्यधमवानीलपर्वत इत्यादि परामर्श
नथाविधानुमित्युपगमे वह्न्याप्यवाह्यभाववनीलीकालीनधमवनीलपर्वतवानपर्वत इत्यादि परामर्शत्वेन हेतु

वा. थ. २० त्वं वह्नि विधेय कानुमिति प्रतिन कल्पते तदानीं तत्र वह्न्याप्यधमप्रकारक नीलपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यकापरामर्शस्यावश्य
 कतया तद्वत्त्वाद्द्विव्याप्यधमवानपर्वतौ च द्विमानित्यनुमितस्तथाप्यवने वह्निमनुमिनो मीत्यनुव्यवसायोपपत्तेः ॥ वह्न्या
 प्यधमवात्रीलपर्वत इत्यादिपरामर्शेण फलजनने तथा विधव्याभाभावस्य सहकारित्वं स्वीकृत्य तत्राविधवाधकालीनत
 याविधपरामर्शदृश्यापदर्शितानुमित्यनभ्युपगमे तु वह्न्याप्यवध्मभावव नील कालीनत्वविशिष्टतया विधनीलप
 र्वतप्रकारकशुद्धपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यकपरामर्शोत्तरं पर्वते वह्निमनुमिनो मीत्यनुव्यवसायनिर्नाहार्थतस्मात्पर्वतोद्देश्य
 कवह्नि विधेय कानुमिते रूपादस्यावश्यकतयापर्वतोद्देश्यकवह्नि विधेय कानुमितिं प्रति तथा विधपरामर्शस्य स्वातंत्र्येण
 हेतुत्वकल्पनं घटादिप्रत्यक्षं प्रति तथा विधपरामर्शद्विघटितानुमितिसामग्र्यः स्वातंत्र्येण प्रतिवेधकत्वकल्पने वधिकमि
 ति महागौरवाकाशः ॥ तस्मात्तथाविधवाधकाले च वह्न्याप्यधमवात्रीलपर्वत इति परामर्शदृश्या वह्न्याप्यधमवानपर्व
 तो वह्निमानित्यनुमितिसीकारस्य सद्युक्तिकतदानत्र तथा विधानुमितिं प्रति मुह्यपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यकवह्न्याप्यधमप्रका

राम०
 २०

रकयगमशहनुतायांयतिचारवारणार्थतच्चन्यतावच्छेदककोटौतवैद्व्यवहितोत्ररत्ननिवेशस्यावुष्णकतयालोघवानको
शेनाचार्यमतेतथाविधपरमशोद्धृष्ट्याप्यधूमवानयर्वतोवह्निमानिसनुमितभुपगमोनिर्गुक्तिकएवेसाहुः॥तस्म
त्॥वह्नियप्यवधूमभाववन्नीलकालीनवह्नियप्यधूमवन्नीलपर्वतवानपर्वतइसाकारकपरमशोद्धृष्ट्याप्यवधूमभाव
वन्नीलकालीनवह्नियप्यधूमवन्नीलपर्वतवानपर्वतावह्निसामानित्यनुमितिप्रतिस्वातेमेगाहेतुत्वकल्पनेवह्नियप्यव
धूमभावविशिष्टधूमवत्कालीनवह्नियप्यवधूमभाववन्नीलकीलीनवह्नियप्यधूमवन्नीलपर्वतवानपर्वतइतिघामशोद्ध
स्वातेमेगानुमितिप्रतिहेतुत्वाकल्पनप्रयुक्तलाघवमश्रुतामेव॥तराणीवह्नियप्यवधूमभाववन्नीलकालीनवह्नियप्य
धूमवन्नीलपर्वनप्रकारकशुद्धपर्वतत्वावच्छिन्नविशेषकयगमशोद्धृष्ट्यावश्यकनयातद्वलाहृष्ट्याप्यवधूमभाववन्नी
लकालीनवह्नियप्यधूमवन्नीलपर्वतवानयर्वतोवह्निमानिसनुमितुत्पत्त्यातरापर्वतेवह्निसनुमिनोमीत्यनुभवसाया
दिनिवहिअनुमितिप्रतिपूर्वपरिज्ञितपरमशोद्धृष्ट्याप्यवधूमभाववन्नीलपर्वतवानपर्वतावह्निसामानित्यनुमितिप्रतिस्वातेमेगाहेतुत्वकल्पनेप्रयोजनाभावात्तराणीवह्नियप्यधूमप्रका

वा-ध-
१९

रकनीलपर्वतविशेष्यकपरामर्शवलाहह्रियाप्यधूमवानपर्वतोवह्निमानितुमिति सन्निस्तनसंभवदुक्तिकापितथाविधानमि
तिप्रतिवधकीभूतधूमधर्मितावेष्टेदककचध्रुवाचप्रकारकवाधुवेष्टेस्तदासत्ताहिति॥ एवंघरादिप्रत्यक्षं प्रतिवह्न्याप्यवधू
भाववत्रीलकालीनवह्न्याप्यधूमवत्रीलपर्वतप्रकारकपर्वतविशेष्यकपरामर्शदिघटितसामग्र्याः दृश्यक्रप्रतिबंधकत्वक
ल्पनेउपरर्शिनपरामर्शदिघटितसामग्र्याघटादिप्रत्यक्षं प्रतिवधकप्रतिबंधकत्वाकल्पनप्रयुक्तलाघवमपि संभवतितथा
विधपरामर्शकालेवह्न्याप्यवधूभावनन्नीसकालीनवह्न्याप्यधूमवत्रीलपर्वतरसाकारकपरामर्शदिघटितसाम
ग्राआवशकत्वतवलादेचतदानीघटादिप्रत्यक्षोत्सभावोपपत्तेः। तथाचनीलोवधमाववानिसदिधाधकालीनवह्न्याप्य
धूमवत्रीलपर्वतस्यादिपरामर्शदृशायां वह्न्याप्यधूमवानपर्वतोवह्निमानितुमितिस्वीकारेलाघवावाभावातघटा
दिप्रत्यक्षं प्रतिपर्वती वह्निमानिसादिमध्यभावघटितवह्न्याप्यधूमप्रकारकनीलपर्वतविशेष्यकपरामर्शदिघटितसा
मग्र्याअतिरिक्तप्रतिवधप्रतिबंधकभावकल्पनप्रयुक्तगौरवं मुनरधिकान्तथाविधवाधकालीनपरामर्शजयतवष्टेदकको

राम०
३१

दोतदवहितो नरत्वमनिवेशावश्यक इत्यलंजीरापलालान्वयोना वज्रा आचार्यप्रतेधूमयामशोतवह्न्या
पधूमवान्पर्वतोवह्निमानितनुमितिस्वीकारे विशिष्टे वैशिष्ट्यमितिरीत्यावह्न्यापधूमयवतत्त्वोभयंधर्मितावच्छेदकी
कृत्यवह्न्यापधूमप्रकारकस्यवह्न्यापधूमवत्सर्वतोवह्न्यापधूमवनिताकारकपरमशीस्यवह्न्यापधूमवस्य
वैतविशेष्यकविहिविधेयकारुमितिप्रतिस्वातंत्र्याहेतुत्वाकल्पनेनलाघवसंभवःतदाशुहृपर्वतत्वेधर्मितावच्छेद
कीकृत्यवह्न्यापधूमप्रकारकपुनर्मशीसत्वेत्यावश्यकतयातद्वलादेवतत्रतन्मतेवह्न्यापधूमवान्पर्वतोवह्निमानि
त्यनुमितितिवोहाततदा आचार्यमतेचिंतामणिकारसंमतानुमितेरभ्युपगमेक्षतिविरहादिनि॥तरपिना॥वह्न्यापधु
मवान्पर्वतोवह्न्यापधूमवान्पर्वतोवह्न्यापधूमवान्येवतोवह्न्यापधूमाभावभाववानित्यादिनाविधायाद्यव्यतिरे
कनिर्णयानांहेतुत्वकल्पनेतेषांयरस्यस्यभिचारवारणाध्यप्रत्येकंतथाविधनानाविधायाद्यव्यतिरेकनिर्णयजन्य
तावच्छेदककोटिषुप्रत्येकंतथाविधायाद्यव्यतिरेकनिर्णयेद्वैशिष्ट्यमव्यचहितो नरत्वसंबंधेनावश्यानिवेशनीयास्वेव

वा. य. तत्राचवहितो नरत्संवेन वहि व्याप्य धूमवानपर्वतो वहि व्याप्य धूमवानिति निगोपविशिष्टा पतिं प्रति तथा विधनिगोपस्य
 ११ हेतुत्वे कल्पनीये तत्रैवापत्तिरिति निवेष्टव्या च वहि तो नरत्संवेन न तथा विधनिगोपविशिष्टत्वात् अनुमिति साधारणा
 धर्मस्य तादृशनिगोपकार्यता वच्छेदकत्वं कल्पनात् तैवोपदर्शितपरमशीतथा विधानमिति निर्वहे चिंतामणिकारेणा
 पिवहिव्याप्य धूमवानपर्वतो वहि मानिसनुमितिं प्रति वहि व्याप्य धूमवानपर्वतो वहि व्याप्य धूमवानित्यदि परमशीतस्य स्वार्थं
 अत्राहेतुत्वं न कल्प्यते इति चिंतामणिकारमनापेक्षया आचार्यमते कथं लाघवात् काश इति न जानीमः । एतेनाचार्यमते
 धूमपरमशीतवहिव्याप्य धूमवानपर्वतो वहि मानिसनुमितिर्लोकान्तरानुमितिं प्रति धूमपरमशीतस्य स्वातंत्र्येणाहेतुत्वं
 न कल्प्यते तन्मते धूमपरमशीतस्यानुमितिर्वहिव्याप्य धूमवत्सर्वतत्त्वविशिष्टे वहि वैशिष्ट्यावगाहितया विशिष्टमिति
 रीत्यादिष्यया शालिनिश्चयं प्रति विशेष्यता वच्छेदकप्रकारकानिगोपहेतुतयेव निर्वह्यत । चिंतामणिकारमते तु पर्वतो
 वहि मानिसनुमितिर्वहिव्याप्य धूमवत्सर्वतत्त्वविशिष्टे वहि वैशिष्ट्यावगाहितया अनुमितिप्रतियोगमशीहेतुत्वस्य

राम०
 ११

वविशिष्टवैशिष्ट्यप्रतिपत्तिविशेष्यतावच्छेदकप्रकारकनिश्चयहेतुतयाऽनिवर्हितावच्छेदकप्रकारकप्रमाणस्य
स्वातंत्र्यहेतुत्वकल्पनमितिगौरवंदुःपीरहमेवेत्यपि परास्तां आपावयतिरेकनिर्णयहेतुतयैव
तन्निवाहता युक्तम् ॥ आचार्यमतेधर्मपरामर्शद्वहो व्याप्यधर्मवान्पर्वतोवह्नियानित्यनुमित्यमीकारेवह्नियया
लोकवान्पर्वतस्तद्विपरामर्शकलिवह्निययाप्यधर्मवत्पर्वतास्योवह्नभाववानित्यादीतरत्वाधर्माद्योवह्नियया
व्यालोकवान्वह्निययाप्यधर्मवान्पर्वतोवह्नियानित्यनुमितेरा नु भविष्यतयानुसृत्यनयाविधेतरत्वाधर्मा
स्वातंत्र्यहेतुत्वकल्पनेतन्मतेन दृष्ट्युद्भवतत्त्वधर्मितावच्छेदकीकृत्यचह्निययाप्यधर्मप्रकारकपरामर्श
स्यावश्यकतयातद्वलान्दानींवह्निययाप्यधर्मवत्पर्वतत्त्वधर्मितावच्छेदकीकृत्यचह्निययाप्यधर्मप्रकारकपरामर्श
नचित्तमतिताकास्मवेतुवह्निययाप्यधर्मवत्पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यकानुमितेः शुद्धपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यकत्वे
ह्निययाप्यधर्मपरामर्शकार्यतावच्छेदकानांक्रांततयातद्वलान्नत्रनयाविधानुमितिनिर्वीलाभावेननयाविधा

वा. थ.
२३

उमितिप्रतिनद्याविधेनरवाधस्यस्वार्तत्रेराहेतुत्वल्पनमावश्यकमितिचिंतामणिकारमतस्येवगुरुत्वमितानहनी
वंमहं॥नद्याविधानुमितिप्रतिनद्याविधित्वाधस्यहेतुत्वमपिबहिर्व्याप्यधूमवत्सर्वतान्योवहिमान्स्यादिसापत्तिप्रति
वन्तिव्याप्यधूमवत्सर्वतान्योवद्वभाववानिसाधायाधम्यतिरेकनिर्णयहेतुतयेवोयदर्शितरीत्यनिर्वाहेणाचिंता
मणिकारमतेपितथाविधस्वतंत्रकार्यकारणाभावकल्पनागौरवाभावाहिति।यजुचिंतामणिकारमतेधमपरा
मर्शोसर्वतोवहिमानित्यनुमितिसीकापर्वतोवहिमानितिमिहेःप्रतिबंधकत्वेगौरवं॥आचार्यमतेतुसमानप्रकार
कसिद्धेरेवानुमितिप्रतिबंधकत्वेपर्वतोवहिमानितिमिहेर्धूमपरामर्शजन्यानुमितेर्नविषयकत्वान्तमानाका
रत्वाभाधेनतथाविधाविनुमितेरप्रतिबंधकतयातथाकल्पानानचकाशइतिलाधवमिति।तदसताआचार्यमतेत
थाविधिसिद्धेसनुमितिन्मनविषयकत्वेप्यनुभववत्तादृमपरामर्शजन्यानुमितिप्रतिबंधकत्वमाख्योयते।अन्य
थातन्मतेपक्षंनावच्छेदकस्यहेतुत्वांगीकारस्यनिरर्थकत्वान्तथाहि।इतरमेवव्याप्यगंधवतीसाकाररूपामर्शोर्गवेयं

राम०
२३

धाधिकरणादसमावप्रतियोगितानवच्छेदकैतरमेस्त्वावच्छिन्नाधिकरणादतितमानदशायां इतरैरेपि गंधविका
रोभासनेतयोक्तत्वमिति वेद्यतात् ॥ तथा च पक्षतावच्छेदकस्य हेतुत्वे तथा विधयामर्शदर्श्यां सिद्धिमतस्यावश्यक
त्वया अनुमितेरुत्पत्तासंभव एव पक्षतावच्छेदकस्य हेतुत्वस्य हेतुत्वे तथा विधयामर्शदर्श्यां सिद्धिमतस्यावश्य
कत्वया अनुमितेरुत्पत्तासंभव एव पक्षतावच्छेदकस्य हेतुत्वं न गीकारे वीजं । न तु आचार्यमते अनुमित्यसमाना
कारतया तथा विधिसिद्धेस्तत्र प्रतिबंधकत्वे उपपादयितुं प्रशंसामित्यनुभवलान्तर्गतेषु पदार्थितसिद्धेः प्रतिबं
धकत्वमदृश्यमंगीकार्यमिति कलाववावकाशः । किंचित् । आचार्यमते धर्मयामर्शजन्यानुमितौ यवतो वह्निमा
निति सिद्धेरप्रतिबंधकत्वेऽनुमितिं प्रतिविशिष्टवैशिष्ट्यप्रत्यक्षेण विशिष्टवह्निर्मत्तवतवानदेशस्यारिभिः विशिष्टो
शिष्टवोधात्मकसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वकल्पनमावश्यकं । अथ यथा तादृशप्रत्यक्षसामग्रीकाले पर्वतो वह्निमानि
त्यनुमितेर्वारणासंभवात् तथा विधिसिद्धेस्तत्र प्रतिबंधकत्वे तु उपपत्तिविशिष्टवैशिष्ट्यवोधात्मकप्रत्यक्षस्याम

वा. ४.
२४

श्रीकालेपर्वतोवह्निमानिति सिद्धे विशेषणवच्छेदकप्रकारकनिर्णयविधया व्यावश्यकतया तद्वलादेव तत्रानुमित्यनुसंहिनिवाह
ऽनुमितिप्रतिपत्त्याविधिसामग्याः प्रतिबंधकत्वं न कल्पयत इति लाघवबलन्याविधिरिद्वैर्ह्यनपरा मर्शो ज्ञानुमितेरसमा
नाकारत्वेऽपि तत्र प्रतिबंधकत्वकल्पनमावश्यकं ॥ आथानुमितिप्रतिपत्त्याविधिसिद्धेः प्रतिबंधकत्वे वह्न्याप्यधूमवत्पर्वतत्वे
भयंधर्मितावच्छेदकोक्त्यवह्न्याप्यधूमप्रकारकवह्न्याप्यधूमवान्पर्वतो वह्न्याप्यधूमवानित्याकारकपरा मर्शघाटे
तानुमितिसामग्याः भिन्नविषयकप्रत्यक्षं प्रति प्रतिबंधकत्वकल्पने गौर्वा ॥ तथा हि ॥ पर्वतो वह्निमानिति सिद्धि काले तथा वि
धयपरा मर्श काले अनुमितेस्तत्प्राप्तस्तानुसाहेन तथा विधिसिध्यभावमनिवेश्य वह्न्याप्यधूमवान्पर्वतो वह्निमानि
तिसिध्यभावं निवेश्य तथा विधयपरा मर्शदिघटितसामग्याः प्रतिबंधकत्वं तत्र मनुष्यं कल्पनीये ॥ अन्यथा शुद्धपर्वतत्वा
वच्छिन्नविशेषकवह्न्याप्यधूमप्रकारकपरा मर्शघटितसामग्याः पर्वतो वह्निमानिति सिध्यभावघटितायास्तदा तत्रासत्वे
न भिन्नविषयकप्रत्यक्षो साहाय्येऽद्वीरत्वात् तत्र तथा विधिसामग्री प्रतिबंधकतया अनिवार्यता न च शुद्धपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्य

रा. ५.
२४

कवह्रिव्याप्यधूमप्रकारकपरामर्शोद्दिष्टतिसामग्रीप्रतिबंधकतावच्छेदककोटौयर्वतोवह्निमानितिसिध्यभावनिवेशेप्रयोज
नाभांवातयेवोपदर्शितविशिष्टधर्मिकपरामर्शोद्दिष्टतानुमितिसामग्रीकालेप्रक्षवारणसंभवान्नतथाविधविशिष्ट
धर्मिकपरामर्शोद्दिष्टतिसामग्रीः स्वतंत्रप्रतिबंधकत्वकल्पनमितिवाच्य॥ शुद्धयर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यकवह्रिव्याप्य
धूमप्रकारकपरामर्शोद्दिष्टतिसामग्रीप्रतिबंधकतावच्छेदककोटौयर्वतोवह्निमानितिसिध्यभावनिवेशेतथाविधसि
द्धिकालीनानुमितीतरकारणसत्वेभिन्नविषयकप्रत्यक्षानुत्पत्त्यपेक्षः॥ तथाचानंतघटपटारिविषयकप्रत्यक्षप्रति
उपदर्शितविशिष्टधर्मिकवह्रिव्याप्यधूमप्रकारकपरामर्शोद्दिष्टतानुमितिसामग्रीअनंतप्रतिबंधप्रतिबंधकभाव
कल्पनाप्रयुक्तगौरवच्छेदपरिहरमेव॥ तथाविधसिद्धेननुमित्यप्रतिबंधकत्वेनवह्रिव्याप्यधूमवान् यर्वतइतिपरामर्शक
त्वेयर्वतोवह्निमानितिसिद्धिसत्वेननुमितेरेवोत्पत्त्यक्षानुत्पादेनवह्रिव्याप्यधूमवान् यर्वतइतिपरामर्शोद्दिष्टत
िसामग्रीयर्वतोवह्निमानितिसिध्यभावाद्यदितायाएवभिन्नविषयकप्रत्यक्षप्रतिप्रतिबंधकतायाः कल्पनीयतयातमेव

वा. थ. १५ हि व्याप्य धूमवान् पर्वतो वह्न्याप्य धूमवानि सारि यममर्शकालेभिन्नविषयकप्रसक्षायस्त्रिवारणासंभवेनभिन्नविषयकप्रसक्षयप्रति
 तथाविधमपरा मर्शोद्विधितानुमितिसाम्याः स्वतेत्रप्रतिबंधकत्वाकल्पनप्रयुक्तलाघवस्य ह्यर्वात्वादिति आचार्यमनेव हि व्या
 प्य धूमवान् पर्वतो वह्न्याप्य धूमवानि सारि यममर्शकालेभिन्नविषयकप्रसक्षयप्रति तथाविधमपरा मर्शोद्विधितानुमितिसाम्याः स्वतेत्रप्रतिबंधकत्वाकल्पनप्रयुक्तलाघवस्य ह्यर्वात्वादिति आचार्यमनेव हि व्या
 धर्शितगो खेरातथाविधानुमितिप्रतिसाः प्रतिबंधकत्वाकल्पनमेव सत्यमिति चेन्न वह्न्याप्य धूमवान् पर्वतो वह्न्याप्य धूम
 मवानिति परामर्शकालेव हि व्याप्य धूमवान् पर्वतो वह्न्याप्य धूमवान् पर्वतो वह्न्याप्य धूमवानि सारि यममर्शकालेभिन्नविषयकप्रसक्षयप्रति
 रतानिरूपितयवतत्वावच्छिन्नविशेष्यत्वानिरूपितवह्न्याप्य धूमनिष्ठप्रकारताशालिपरामर्शजन्यानुमिर्जायतमितीच्छाद
 शांर्याध्वरपरादिप्रसक्षवारणाध्वरपरादिप्रसक्षयप्रति तथाविधेच्छाविरहविशिष्टतादृशसिध्यभावघटितवह्न्याप्य धूमवा
 न् पर्वतो वह्न्याप्य धूमवानि सारि यममर्शकालेभिन्नविषयकप्रसक्षयप्रति तथाविधमपरा मर्शोद्विधितानुमितिसाम्याः स्वतेत्रप्रतिबंधकत्वाकल्पनप्रयुक्तलाघवस्य ह्यर्वात्वादिति आचार्यमनेव हि व्या
 न् पर्वतो वह्न्याप्य धूमवानि सारि यममर्शकालेभिन्नविषयकप्रसक्षयप्रति तथाविधमपरा मर्शोद्विधितानुमितिसाम्याः स्वतेत्रप्रतिबंधकत्वाकल्पनप्रयुक्तलाघवस्य ह्यर्वात्वादिति आचार्यमनेव हि व्या
 न् पर्वतो वह्न्याप्य धूमवानि सारि यममर्शकालेभिन्नविषयकप्रसक्षयप्रति तथाविधमपरा मर्शोद्विधितानुमितिसाम्याः स्वतेत्रप्रतिबंधकत्वाकल्पनप्रयुक्तलाघवस्य ह्यर्वात्वादिति आचार्यमनेव हि व्या

मानितिसिद्धेः प्रतिबंधकत्वमिति नाप्यवाशं कल्पनीयं॥ वह्न्याप्यधूमवान्पर्वतरत्यादिपरामर्शकाले उपदर्शितेच्छा
 कालीनवह्न्याप्यधूमवान्पर्वतौ वह्निमानितिसिद्धिस्तत्त्वव्यवहारद्वयस्योत्पत्तेरनुत्पत्त्या तथा विधेः अविरोधविशिष्टतादृ
 शसिध्यभावप्यवह्न्याप्यधूमवान्पर्वतरतिपरामर्शद्वयव्यतिरेकसामग्रीप्रतिबंधकतावच्छेदककोटौ निवेशासंभवात्॥
 तथा चोपदर्शितगौरवासंभवान्नाचार्यमतेऽनुमितं प्रतिपर्वतौ वह्निमानितिसिद्धेः प्रतिबंधकतादृशित्वाच्चैव निवा
 रयितुमशक्नोति॥ न च तथापि निन्तविषयकप्रत्यक्षं प्रति वह्न्याप्यधूमवान्पर्वतरत्यादिपरामर्शद्वयव्यतिरेकसामग्रीः पर्व
 तौ वह्निमानित्यादिसिध्यभावविशिष्टायाः प्रतिबंधकत्वकल्पने गौरवमिति वाच्यं॥ तादृशसामग्रीमध्ये तथा विधिसिध्य
 भावने चैव उपदर्शितविशिष्टे वैशिष्ट्यावोधात्मकप्रत्येक्षाविशिष्टतथाविधप्रत्यक्षसामग्रीः अनुमितभावाविशिष्टा
 याऽभावा निवेशेन लाघवसंभवात्॥ तस्माद्वह्न्याप्यधूमवान्पर्वतौ वह्निमानित्यनुमितिप्रतिपर्वतौ वह्निमानित्यादि
 सिद्धेस्तस्मिन् विषयकत्वेऽपि प्रतिबंधकत्वकल्पनमावश्यकमित्युपदर्शितयुक्ताऽप्यस्ति पमित्याहुः॥ तावन्निवाराण्यदं॥ त

वा. थ.
१६

थाहि। आचार्यमते वह्न्याप्यध्वमवान्पर्वतो वह्निमानित्यनुमितिप्रतिपर्वतो वह्निमानिति सिद्धेः प्रतिबंधकल्पनेपि पर्वतो वह्नि
मानिति अनुमितिप्रतिविशिष्टवैशिष्ट्यबोधेऽप्यविशिष्टानुमितित्वप्रकारकेच्छाभावविशिष्टवह्निमत्पर्वतवानदेशइत्यादि
विशिष्टवैशिष्ट्यप्रत्यक्षान्मकसामग्राः प्रतिबंधकत्वकल्पनमावश्यकं॥ अतथापर्वतो वह्निमानिति विशेषगताव
च्छेदकप्रकारकनिर्णयारिघटिततथाविधविशिष्टमिध्यभावघटितानुमितिसामग्रीषलादनुमितेर्वीरणासंभवात्॥ न
च तथाविधानुमितिप्रतिअनुमितित्वप्रकारकेच्छाभावविशिष्टपर्वतो वह्निमानिति सिद्धेः प्रतिबंधकत्वकल्पनात्रोक्तो
परतिवाच्यं॥ तथास्ति पर्वतो वह्निमानिति सिद्धिस्तत्पर्वतविशेष्यकवह्निज्ञानं जायतामितीच्छास्ते तथाविधानुमि
त्यनुपपत्तेः। एवंचोपरिर्णितायत्तिभिरानुमितित्वप्रकारकेच्छाभावविशिष्टायाविशिष्टवैशिष्ट्याप्रत्यक्षसामग्राः प
र्वतो वह्निमानिति अनुमितिप्रति प्रतिबंधकत्वकल्पनस्यावश्यकत्वे दर्शितदिशाचाचार्यमते तथाविधानुमितिप्र
तिपर्वतो वह्निमानिति सिद्धेः प्रतिबंधकत्वकल्पनमुक्तिर्न साधीयसीति॥ केविनु॥ वह्न्याप्यध्वमवान्पर्वतइति परामर्श

राम०
१६

वलाह्रियाप्यध्वमवानपर्वतोवह्निमानिसनुमितिस्वीकारेध्वमलिंगकनुमिमाविरहविशिष्टपर्वतोवह्निमानिति सिध्य
भावस्य कार्यतावच्छेदकं यद्विषयपर्वतोद्देशकवह्निविधेयकानुमितित्वं तदा आलोकलिंगकेच्छाकालानपर्वतोवह्निमा
निति सिद्धिदृशायां आलोकयगमशाह्यविधानुमितेरुत्पादेन व्यभिचारवारतामशक्यमिति स्वाव्यवहितो नरक्षणा
त्यजितकलसमानाधिकरणयोभयसंबन्धेन ध्वमपरमशीवैशिष्ट्यमश्रुतं तथा विधिसिध्यभावकार्यतावच्छेदककोटौ निवे
शनीयं तथा च तन्मते अव्यवहितो नरत्वादि निवेशप्रयुक्तगोखंडः परिहमेव ॥ आचार्यमते तु ध्वमलिंगकेच्छाविरहविशि
ष्टतथाविधिसिध्यभावस्य कार्यतावच्छेदकवह्निव्याप्यध्वमवानपर्वतोवह्निमानिसनुमितित्वमिति कार्यतावच्छेदकलाघ
वमश्रुर्मेवावे ॥ न न्वाचार्यमते तथा विधिसिध्यभावस्य तथा विधकार्यतावच्छेदकत्वे पर्वतोवह्निमानिति सिद्धिकाले वह्नि
व्याप्यध्वमवानपर्वतोवह्निमानिसनुमित्युत्पत्त्या तत्र व्यभिचारेणाश्रुद्वयपर्वतलावच्छिन्नोद्देशकवह्निविधेयकानुमितित्व
स्यैव तत्कार्यतावच्छेदकतया तन्मते आलोकलिंगकेच्छाकाले पर्वतोवह्निमानिति सिद्धिदृशायां आलोकलिंगकपर

वा. थ. मर्शजमान्मितौयभिचारस्यविनाधूमूलिङ्गकेच्छाविरहविशिष्टसिद्ध्यभावकार्यतावच्छेदककोटौयद्यवहितोत्रत्वादिसंबंधेन
 २१ धूमपरामर्शवैशिष्ट्यनिवेशनंचारयितुमशक्यत्वादिति कृत्वा घवावकाश इति चेन्न। तथापि धूमलिङ्गकेच्छाविरहविशिष्टव
 ह्न्याप्यधूमवानपर्वतो वह्निमानितिसिद्ध्यभावकार्यतावच्छेदककोटौ धूमपरामर्शव्यवहितोत्तरतानिवेशनप्रयुक्तलाघ
 वस्याश्रुतात्वात्। आचार्यमते तादर्शसिद्ध्यभावस्य व्यवहियप्यधूमवात्पर्वतो वह्निमानित्यनुमिति तावच्छिन्नं प्रतिहेतुत्वं
 कल्पनैवेवानुपसर्गादित्याहुः। तदतीचमं॥ व्यवहियप्यधूमनपर्वतो वह्निमानित्यादिसिद्ध्यभावस्य कार्यतावच्छेदकत्वा
 व्यवहितोत्तरत्वादिसंबंधेन सिद्धिविशिष्टं यत्तद्विन्नतानत्वं। तथा सति वस्तुवस्तुमिति प्रतिविशिष्टवैशिष्ट्यबोधात्मकप्र
 त्यक्षप्रत्यक्षेच्छाविशिष्टवह्निमग्नसर्वतवान्देशादित्यादिविशिष्टवैश्यप्रत्यक्षसामान्या अनुमिन्नाभावविशिष्टायाः प्रतिध
 कत्वे कल्पनीयतत्र दत्तद्वच्छेदककोटौ विशेषगतावच्छेदकप्रकारकनिर्गोयात्मकपर्वतो वह्निमानिमिनिर्गोपानि
 वेशे लाघवसंभवात्। तत्र तथाविधनिर्गोयाघटिततादृशसामान्यभावविशिष्टं प्रति तथाविधनिर्गोयाघटिततादृशसाम

राम०
 २१

अभावस्य हेतुत्वकल्पने नैव नियन्त्रितत्वात् संभवात् । अत्रापि निवारणं तदर्थं नित्यकार्यकारणभाववत्त्वादि । न च त
थाप्यनुमित्ताकाले सिद्धिर्दृश्यामायादृशसामग्रीबलादनुमिति रूपात्ता दृशसामग्रीबलादनुमित्ता शून्यकावेप्यनुमि
सापत्तिरिति वाच्यं ॥ अनुमित्ताविशिष्टं प्रति अनुमित्ताया अपि हेतुत्वकल्पनात् ॥ अनुमित्ता रूपकारणविरहादेव त
त्रापत्यभावात् ॥ न च तथापि धूमलिङ्गिकेच्छायाः कार्यतावच्छेदककौटौ धूमलिङ्गिकेच्छावशिष्यनिवेशे चिन्तामणि का
रमते गौरवं ॥ आचार्यमते तु बह्व्याप्यधूमप्रकारकपर्वतोद्देशकवह्निविधेयकानुमितिलस्य तस्याः कार्यतावच्छेदकत्वे
लाघवमिति वाच्यं ॥ तादृशधर्मस्य धूमलिङ्गिकेच्छाया कार्यतावच्छेदकत्वे तुल्यपुक्ता बह्व्याप्यधूमवत्सर्वतत्वावच्छिन्नवि
शेषकवह्निव्याप्यधूमप्रकारकपरमर्शजन्यानुमितिर्जीयतीति ततोच्छाया अपि कार्यतावच्छेदकत्वमङ्गीकार्यं तथा च तयो
परस्परव्यभिचार इत्यवहितोत्तरत्वादि संबंधेन तज्जिह्वावैशिष्ट्यं तज्जिह्वाकापतावच्छेदककौटौ अवश्यं निवेशनी
ये इति तन्मते कृत्वा वावकाशः ॥ न च तथा विधानेन कार्यकारणभावकल्पनायेक्षया उज्ज्वलकल्पनमेव सम्पत्ति

वा. थ.
१८

वाच्यातथासत्यप्रामाण्यज्ञानाभावेनइच्छाभावानांविशेष्यविशेषणभावित्वेनिगमनाविरहेणकारणभावानंलादवच्छेद
कगौचरप्रसंगाच्चतदयक्षयाअनुमित्तायाहेतुत्वकल्पसवसमीचीनइति।भवनुवाअनुमित्तायाःसिद्धिप्रतिबंधकानप्रिति
प्रतिस्तीयवह्न्याभिप्रकारलानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकीभूतधर्मलिंगकत्वप्रकारकत्वस्वसामानाधिकरण्योभयसंब
धेनव्याप्यवर्तीनिर्गीयविशिष्टायावह्न्यप्रकारकत्वप्रकारकानुमितिविषयिणीछाविरहिविशिष्टपर्वतविशेष्यवह्न्यप्रका
रकनिर्गीयभावत्वेनहेतुत्वंकल्यातेलाघवातानतुततशींगभेदनानुमितिसिद्धभावयोःकार्यकारणभावोपिगोस्वात
।तथाचवह्न्याप्यधूमवानपर्वतोवह्न्याप्यआलोकवांश्चेतिसमूहार्त्तवनपरमर्शकालेआलोकलिंगकपर्वतोदे
शकवह्निविधेयकानुमितिर्नीयतामितीच्छासत्वेपर्वतोवह्न्यमानितिसिद्धिकालीनानुमितेःद्वर्वमप्यपरर्शितसिद्धमा
वरूपकारणसत्वेनतथाविधसिध्यभावस्यहेतुतायांव्यभिचाराभावेननत्कार्यतावच्छेदकककोटाव्यवहितोत्तरत्वादि
संबंधेनसिध्यभाववैशिष्ट्यनिवेशप्रयोजनाभावेननत्कार्यतावच्छेदकककोटाव्यवहितोत्तरत्वादिसंबंधेनसिध्यभाववे

रा.
१

शिष्टपर्वनिवेशे प्रयोजनाभावेन चित्तमणि कार मते यि गोखानवकाश इत्याचार्य मते अनुमितौ साध्यव्याप्तिविशिष्टे
भानं निर्गुणिकमेवालोचयामः ॥ अथाचार्य मते वह्न्याप्यहमवानपर्वत इत्यादि परामर्श द्विव्याप्यहमवानपर्वतोव
हि मानित्यनुमितिस्वीकारे ह्यभावाववानवद्यभावानि सादिनिर्गोपविशिष्टह्यमाभाववानपर्वत इत्यादि निर्गोपवत् रूप
गुरुधर्मवच्छिन्नस्यावच्छेदकधर्मदर्शनविधया स्वातंत्र्येणाप्रतिबंधकत्वाकल्पने लाघवात् ॥ आचार्य मते तथाविधा वच्छे
दकधर्मदर्शनकाले पर्वतावशेष्यकह्यमाभावप्रकारकवाधमिसापेक्षपप्रतिबंधकस्यावश्यकत्वेन तत्त्वलादेव तदा
नीमनुमित्यनुसृतिनिर्वाहता ॥ एवमाचार्य मते घटादिप्रत्यक्षं प्रति तथाविधगुरुधर्मावच्छिन्नाभावाद्यत्तिनवह्निविधेय
तानिर्गुणव्यभिचिप्रतिसाम्यः प्रतिबंधकत्वकल्पनेनपिलाघवसंभवः ॥ तन्मते तत्र ह्यमाभाववानपर्वत इत्यादिवाधनि
र्गोपाभावघटितानुमितिसाम्यः प्रतिबंधकत्वकल्पनेनैव निर्वीहता ॥ एतेन ह्यमाभाववानपर्वत उविवाधनिर्गोपकाले
आचार्य मते अनुमित्यपलापप्रसंग इत्यपि निस्तं ॥ तथाविधानुमितिस्वीकारे उपदर्शितलाघवस्याप्युक्तानया उपदर्शित

वा-च-
२६

बाधकालेऽनुमितिस्य लायस्य न्याय्यत्वात् न चाचार्यमते घटाभाववान् धूमात्राववानित्यदिनिर्गोपविशिष्टघटाभाववानप्येतद
त्यदिनिर्गोप्यत्वावच्छेदकधर्मदर्शनाभावघटितवद्भूतमिति सामान्या घटादिप्रतिप्रतिबंधकत्वकल्पनो गौरवमिति वाच्यं तथा वि
धसामग्रीप्रतिबंधकतावच्छेदककोटौ तादृशवच्छेदकधर्मदर्शनाभावनिवेशो धूमाभाववानघटाभाववान्वद्भवानित्यदि
दिनिर्गोपविशिष्टघटाभाववानप्येतो धूमाभाववानित्यदिनिर्गोपाभावनिवेशेन लाघवसंभवात् तात्तन्मते तद्घटाभावावच्छि
न्नविशेष्यतानिरूपितधूमाभावप्रकारताश्मलिनिरगोपविशिष्टघटाभावप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यताशा
लिनिरगोपस्यावश्यकत्वेन एतादृशवच्छेदकधर्मदर्शनाभावघटितानुमितिसामान्याभावस्योपदर्शितावच्छेदकधर्मदर्शन
कालीनानुमितिसामग्रीदृशायामवश्यकतया तद्घटादिप्रत्यक्षोत्पन्नो बाधकाभावादिनिवृत्तयपि घटादितत्प्रत्यक्षं प्रति
धूमवान्वद्भवानिदिवाधाभावनिवेशपवद्भूतमिति सामान्याः प्रतिबंधकत्वकल्पनेनाचार्यमते गौरवचिनामग्रीकारम
तेन साध्यनुमितुसन्नो बाधकाभावेन घटादिप्रत्यक्षानुसृतार्थभिचाराभावात् अनुमितिसामग्रीप्रतिबंधकतावच्छेदककोटौ न

राम-
१६

धाविधवाधमाचानिवेशनप्रयुक्तलाघवमस्तुमितिवायांआचार्यमतेहमचान्वहभाववानघटवानिस्तदिप्रत्य
क्षंप्रतिधूमपराभशेज्यवहनमितिसामग्राःप्रतिबंधकत्वाकल्पनप्रयुक्तलाघवसंभवेनोपदर्शितगौरवस्थारोषत्वात्॥
तथाविधलाघवंचतत्कालीनावशपविद्यमानविशेष्यतावच्छेदकप्रकारकनिर्गम्यात्मकधर्मावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपि
तवद्भावनिष्ठप्रकारताशालिनिर्गम्यस्यतथाविधानुमितिप्रतिप्रतिबंधकीभूतवाधवुद्ध्यात्मकतयातार्श्याप्रतिबंधक
मत्वेनतदानीमनुमितेर्गुणसमातार्श्याप्रत्यक्षोत्पत्तिरितिचैवैवं॥३॥पदर्शितधववलेनचिंतामणिकारमतेपिबहिविधेय
कानुमितिप्रयुक्तमाभावानपर्वतउत्पत्तिनिर्गम्यस्यमणिमंजुहिन्यायेनप्रतिबंधकत्वकल्पनेनैवसर्वसामग्र्येअनुमि
तौसाध्यव्याप्यहेतुभातस्यनिमित्तिकत्वात्॥अथवाधमाभावावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवद्भावनिष्ठप्रकारताशा
लिनिर्गम्यविशिष्टधर्माभावप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यताशालिनिर्गम्याभावरूपावच्छेदकधर्मदर्श
नभावघटिततथाविधानुमितिसामग्रीविशिष्टावच्छिन्नप्रतितथाविधावच्छेदकधर्मदर्शनाभावाघटिततद्वशात्

वा. र्थ. मितिसामग्याः प्रतिबंधकत्वं कल्पते तथा विधावच्छेदकधर्मदेशनकाले यादृशसामग्रीबलात् घटादिप्रत्यक्षं जातं न ह्यन्यकालेपि
 ३० वस्तुन मितिसामग्रीकाले तादृशसामग्रीबलात् घटादिप्रत्यक्षापट्टिचारणाय तथा विधावच्छेदकधर्मदर्शनविशिष्टत्वावच्छिन्नं प्र
 तितथा विधावच्छेदकधर्मदर्शनस्य हेतुत्वं कल्प्यते। न च तादृशकार्यकारणभावकल्पने गौरवमिति वाच्यं। तत्कल्पने घटादिप्र
 त्यक्षं प्रतिबहिर्मत्सर्वतबोधकतया हि ज्ञानवहिर्मत्सर्वतो घटवानिति शाब्दबोधसामग्रीप्रतिबंधकत्वे कल्पनीयेतद्वच्छे
 दककोटौ तादृशावच्छेदकधर्मदर्शनाभावस्यानिवेशेन लाघवसंभवात् तादृशाशाब्दबोधकधर्मदर्शनाभावाघटित उप
 श्रितशाब्दबोधसामग्रीविशिष्टान्यत्वावच्छिन्नं प्रति तथा विधावच्छेदकधर्मदर्शनाभावाघटित तादृशसामग्याः प्रतिबंधक
 त्वकल्पने नैव निर्वहति। उपदर्शितस्य लेचनसर्वत्र कार्यतावच्छेदककोटौ सामग्यादि वैशिष्ट्यमयवहितो नरत्वादिसंबंधे
 न बोध्यं तथा विधिसामग्यभावकार्यतावच्छेदककोटौ तथा विधिसामग्रीविशिष्टान्यत्वे निवेशे तु गौरवनाशकनीयं। घटादि
 प्रत्यक्षं प्रति तथा विधिसामग्याग्र्यं प्रति प्रतिबंधकत्वाकल्पने न लाघवसंभवादित्यनमतिशयविल्लासेणाः। राम उच्यते श्रीहरिरामकृतो मि

राम०
 ३०

वा.थ. गोपहितलैंगिकविचारसमाप्त॥ श्री राम संवत् १८ १७ ३३ राम राम ॥४४४४॥
३१

राम०
३१